

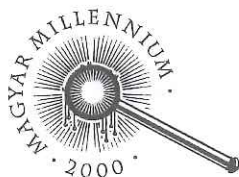
Balogh Margit

MURGA

MURGA • 2000

Megjelent a
Magyar Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal támogatásával
Erschienen mit der Unterstützung der Ungarischen
Millenniums-Regierungskommission

© Balogh Margit, 2000

A német fordítást Füzeses András nyersfordítása alapján Agathe Gebert készítette
Ins Deutsche übersetzt von Agathe Gebert nach einer Rohübersetzung von András Füzeses

Fotók: Czikkelyné Nagy Erika (Magyar Országos Levéltár), Horváth Imre és Krähling János felvételeiből,
valamint Pákozdi Józsefné, Márcz Jánosné és Szücs Lajos családi fényképeiből

Tipográfia, borító/Typographie und Umschlag: Horváth Imre

ISBN 963 00 4164 2

Kiadja/Herausgeber:

Murga Község Önkormányzata/Gemeinderat der Murga

Kiadásért felel/Verantwortlicher Herausgeber: Ignác Imre polgármester/Imre Ignác Bürgermeister von Murga

Nyomdai munkálatok/Druck: Krónikás Bt., Biatorbágy

Felelős vezető/Verantwortlicher Leiter: Horváthné Nagy Erzsébet

Megjelent: 1000 példányban

A falu mai képe

Aki Murgára igyekszik, az vagy a 65-ös útról letérve, vagy vonaton juthat el ebbe piciny Tolna megyei faluba. Az utóbbit választó a Budapest–Pécs vasútvonalon található szakály–hőgyészi vasútállomáson száll le és megindul autóbuszon Bonyhád felé. Kilenc kilométerrel arrébb, Hőgyészen túl leszáll, s itt az út mentén ütött-kopott várót talál, rajta hajlított bádogbetűk: MURGA. A faluhoz magához még le kell sétálni a meredek löszfalak között kanyargó másfél kilométeres utcáskán. Fönről még egyetlen tető sem látszik, az út erősen lejt, kétoldalt a bevágás agyagfalai tornyosulnak az arra járó fölé. Aztán csak ott ásítoznak a hegyoldalban az első pincék, görbülnek ég felé a kémények, s előbukkannak az első kopottas házak.

A pillanatnyi benyomás a szegénység és a szépség vegyes hangulata. Néhány ház igencsak siralmas állapotban van, de még pusztulófélben is kacérkodnak hajdani bájjukkal. A helyreállított és gondozott házak pedig egyenesen varázslatosak és dacosan hirdetik egykori gazdjuk tehetőségét és igényességét. A kétutcás völgyfalu jellegzetes dél-dunántúli település: a 80-100 éves, csonkakontyos, vert falú vályogházak a telek oldalhatárán, merőlegesen állnak az utcára, előkert nincs, a homlokzat háromosztásos (két ablak, egy színesen üvegezett ajtó, s állítólag ezen az ajtón át vitték utolsó útjára a tiszta szobában felravatalozott elhunytat), a tornácot esztergált fa- vagy öntöttvas oszlopok tartják. Valamikor a lakóházak mindegyike mögött keresztben nagy gazdasági épület állt, ezekből mára alig néhány maradt. A szőlő- és borkultúra megszűntével – néhány kivételtől eltekintve – elpusztultak a domboldali présházak is.

Murgai látkép 2000-ből * Ansichtskarten von Murga aus den 2000er Jahren

Vissza a régmúltba

Murga település-földrajzi szempontból a tolnai heglánchoz tartozó 7 magyar és 22 német helység egyike. A falu neve valószínűleg puszta személynévből keletkezett. (Ilyen típusú névadás a kora Árpád-korban volt jellemző.) A jelenleg ismert legrégebb írásos említési éve 1446, majd 1500. Akkori neve Morga, s a Morgai családnak volt a birtoka. A név etimológiája tisztázatlan. Annyit tudni, hogy létezik még bolgár és szerb–horvát Murga helységnév is, német nyelvterületen pedig Murg víznevek találhatók.

A késő bronzkor

A falu legrégebb történelméről a régészeti leletek mesélnek. 1895-ben a község határában a „Kleine Schanz”, azaz Kissánc nevű védmű tövében az urnasíros kultúrára jellemző, késő bronzkori, tehát mintegy 3000 éves nagy bronzleltre akadtak, melynek darabjai egy rakáson hevertek. Vagy öntőműhely volt azon a helyen, vagy pedig oda rejtették el a többnyire töredékekből álló, beolvasztásra szánt darabokat.

A lelet – Wosinszky Mór, Szekszárd régész és akadémikus esperes-plébánosának leírása alapján – a következő darabokból állt: 8 sarló, 4 tokos balta, 3 kardtöredék, 1 törpenge, 1 lándzsacsúcs, 3 sima bronz szalag, 1 kampóra hajlított, vastag bronz sodrony töredéke, 12 darab, keresztben hajlított háromszögű bronzhuzalból alakított, különböző nagyságú tekercs, 1 mindkét végén karikával s hátul hosszú füllel ellátott, 11 cm hosszú bronztárgy. A sarlók közül 6 ép és 2 töredék. Díszítésükből és alakjukból látható, hogy valamennyi más-más öntőmintából került ki. A tokos balták hosszú használatra engednek következtetni, mindegyiknek díszítése más és más. A kardtöredékek bordái is különbözők s így három kardról erednek. A lándzsát érdekessé teszi, hogy le-törött hegyét egy véső alakú, éles szerszámmal pótolták: kétoldaltól átlukasztott köpűjét erős bronz sodronnyal erősítették a nyélhez.

A lelet kétharmada átvészelte a világháborúkat, s jelenleg a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumban őrzik (leltári száma: 313.933. 1–33.). Ugyancsak késő bronzkori, illetve a római hódítás előtti kelta korra (i. e. IV–I. századra) jellemző edénytöredékeket talált 1999-ben Miklós Zsuzsa régész is a Murgai-vizen átvezető ketyi híddal szemben.

A népvándorlás kora

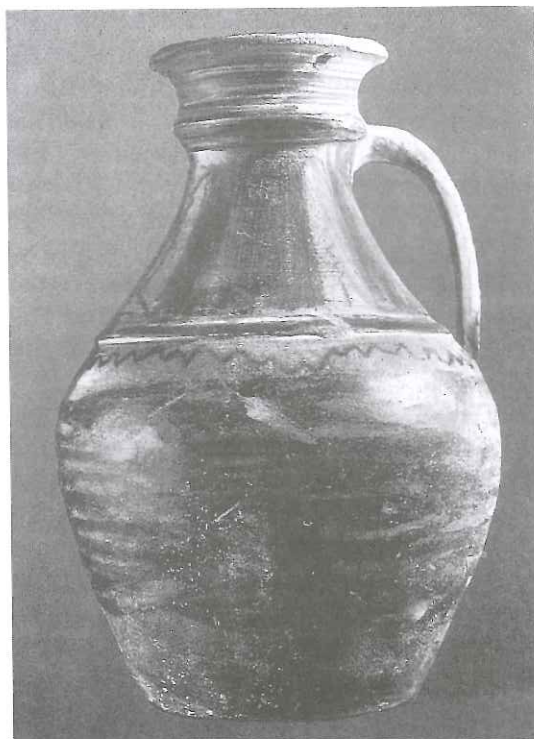
Tolna megye területe i. sz. 8-ban került római uralom alá, ami több mint négyszáz esztendeig tartott. Ekkor azonban vad és erőszakos harcosok törtek a békés földművelőkre: Attila hun hadai Tolna mellett tönkrevették a büszke római légiókat. Az egész Kárpát-medence hun és „nomád” leleteiből egyre Murgán bukkantak rá még 1894-ben: a Kholthalnak nevezett határban, Goldmann János szőlőjében egy csontvázat, s mellette ékszereket és edényt találtak. A tárgyak a IV–V. századból valók, tehát kb. 1500 évesek.

Az ékszerek leírása: egy 5,7 centiméteres aranyozott ezüst övcsat, aranylemezzel bevont szíjszorítóval és öt szabályos rekeszben kameolkövekkel; egy négy centiméteres ezüst kardszíjcsat, szíjszorító lemezén vékony aranylemez-bevonattal, négy rekeszben vörös kameol ékkövekkel díszítve; kettő ezüst bokaszíjcsat, szíjszorítójukon aranylemez bevonattal és két-két rekeszben kameolkő betéttel, hosszuk: 3,7 cm.

A sír egy különleges korszát is rejtett. Alakja egészen ismeretlen, a népvándorlás kori leletek között addig még nem fordult elő, éppen ezért a szakirodalom a hasonló korszokat mindmáig

„Murga-típusúnak” nevezi. A 21,5 cm magas korsó fekete grafitos anyagú, korongolt, jól égetett. Nyakán és hasán besimított díszítés látható. Ez a díszítési mód igen ritka. Úgy készítették, hogy a grafitos anyagot égetés előtt fényesre simították, s csak ott hagyták csiszolatlanul, ahol a hullámvonalakat megrajzolták. Mind csatok, mind a korsók Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeumban találhatóak (leltári számuk: 51, 1895. 318–321. és 51, 1895. 323.).

Az V. században összeomlott Attila birodalma is, és gót, gepida, avar, frank népek hadakoztak egymással, míg végre a IX. század végén felbukkantak Keletről a magyarok. Szent István országépítő munkája eredményeként Tolna vármegye is benépesült falvakkal, monostorokkal és uradalmakkal.

Agyagkorsó a murgai népvándorlás kori sírleletből
Tonkrug aus der Zeit der murgaischen Volkswanderung

Az Árpád-kor

Honfoglalás kori vagy kora Árpád-kori leletre Murgán még nem bukkantak, de ki tudja, mi mindent rejtget még a határ, melyet akkoriban a Gut–Keled-nemzetség leszármazottai birtokoltak. A késő Árpád-kornak viszont nemcsak tárgyi (2000 tavaszán Miklós Zsuzsa jellegzetesen késő Árpád-kori fazéktöredékekre lelt), hanem építészeti emléke is megmaradt: egy XIII. századi földvár (amelyet korábban a tudósok bronzkorinak vélték).

Az ember mindig is szeretett védett helyeket keresni lakhelye számára, s ha természet nem adott kellő védelmet, akkor mesterségeset készített. Hazánkban nagyon gyakoriak a földsáncok. Ezek az ősi várak földvárak, azaz nem használtak hozzájuk mást, csak földet (sem téglát, sem követ). A legtöbb ilyen erődítményt közvetlenül a völgyek fölötti magaslaton találjuk. A szűkebb völgyeket inkább kedvelték, mert azok jobban rejtettek. Ezek az egyszerű földvárak többnyire tisztán kivehető állapotban maradtak meg évezredek, évszázadokon át.

A Murga mellett Kéty felé elvonuló mély völgyben délről északi irányban nyúlik egy magas hegygerinc, melynek északi (a murgai völgy felé fordult) végét őseink földvárrá alakították. A földvár nem más, mint amiről a maiak azt tartják, hogy a török háborúból maradt védelmi sánc és töltés. Célját illetően nincs is tévedés, de építője nem a török, hanem a XIII. századi, egy-két faluval rendelkező birtokos volt. A támadható déli oldal felől három mély átvágás és árok található. Ezen az ellenség gyújtónyilakkal lődözött át. A murgai sáncot 1892-ben kétszer is átvizsgálta Wosinszky Mór, másodszer a sánc középső részének majdnem teljes fennsíkját átforgatta. Az ásatás során a sánc fennsíkján több helyen keresztben fekvő, igen erős (25–30 cm átmérőjű), elsze-

nesedett tölgyfa gerendákra és azok között rendkívül sok, keményre égetett sártapasz darabra bukkant, melyek mind kiégett vesszők nyomait őrizték. E keményre égetett sártapasz sokszor hatalmas hasábok alakjában került elő. Kétségtelen tehát, hogy a sánc fennsíkján – a Kéty felől meredeken ereszkedő dűlőúttól balra magasodó második hegykúpon (Schanzberg) – fából és részint sártapaszos vesszőfonással készült várépület állt. A régész hamut, szénrakást, állati csontdarabokat, őrlőköveket és igen sok edénytöredéket is talált, amelyeket szemcsékkel teli szürke agyag, vastag perem s hullámvonalas díszítés jellemez. A murgai sánc közvetlen közelében van egy másik, szintén délről északra nyúló hegygerinc (már Felsőnána határában), melynek északi (a murgai völgybe nyúló) végén egy kettős sáncgyűrűvel körülvett, kúp alakú, „Szállás Kipp!” elnevezés alatt ismert hegyfő áll.

A török megszállás alatt

A falu a késő Árpád-kortól folyamatosan lakott és feltehetően templomos hely volt. Írott emlék ebből a korból még nem maradt fenn. Hogy ki volt a földvár építtetője, nem tudjuk. Csak egy 1446. augusztus 22-én kelt oklevélben találkozunk Morgay (másutt: Morgai) Marcel nevével. A falu tehát azé a Morgay családé, mely a helységről kapta a nevét és azt még a 18. században is o-val ejtette és írta. A Morgay család Tolna vármegye egyik legtekintélyesebb köznemesi családjává vált, Morgay Miklós 1505-ben vármegyei követ a rákosmezei országgyűlésen. A család több tagja a XVI. század elején vármegyei alispán (1523–1524-ben Morgay Benedek, 1525-ben Morgay Miklós). Később egy Morgay Szigetváron szolgált várnagyként. Birtokaik Murgán kívül Szentdemeteren, Fülöpszerdahelyen, Bonyhádon, Hanton és Kakucson feküdtek. A török hódoltság kezdetén a család egyik ága, Morgay Ferenc feleségestől Nyugat-Magyarországra menekült, és így a Morgay (Morgai) család lett azon kevés birtokosok egyike, amely a török hódoltságot átvészelte.

1544 végére Tolna vármegye területén már nem volt magyar őrség. Murga azonban túlélte a török megszállást. A török uralom alatt Tolna vármegye területe a budai kormányzóság szandzsákjai (kerületei) között osztódott meg. Némi közigazgatási átszervezéstől eltekintve, Murga a simontornyai szandzsákhoz (s azon belül is a simontornyai nahijéhez) tartozott. A törökök pontosan vezették az adófizetésre képes jobbágyok listáját, s az adót keményen be is hajtották. Ezeknek az adóösszeírásoknak köszönhetően már nemcsak a földbirtokos (1570-ben a falu részben „Nemes Murga Miklós és Murga János és Murga Benedek földbirtoka”, részben „Murga falu lakossága kezén”), hanem a murgai lakosok nevét és tehetőségét is ismerjük. 1546-ban 27 összeírt adózó jobbágy volt a faluban. Vezetékneveikből látható, hogy Murga magyar falu volt: Béke (Bénye) István, Borbás Máté, Csapó Máté, Darabos Dimitri, Dimitri Imre, fia Balázs, Hegedűs András, Kecskés Petri, fia Lőrinc, Kecskés Dimitri, Kis Antal, fia András, Kis Tomás, Máté Balázs, fia Lőrinc, Móric János, fia Balázs, Pálfi Mihál, testvére László, Pap János, Regenyei György, fia András, Szendi Benedek, Szabó Benedek, Tód Éliás, fia Mihál, Vitális Miklós. Az összeírtak száma 1552-ben 41, 1565-ben 37, 1570-ben 29, 1580-ban 21, 1590-ben 20. Az összeírottak számától függően a családnevek az 1546-oshoz képest változatosabbak (pl. Kúcsár, Gyertyás, Kozma, Sebesyén, Török, Csoltos), de a korábbiak is megmaradtak.

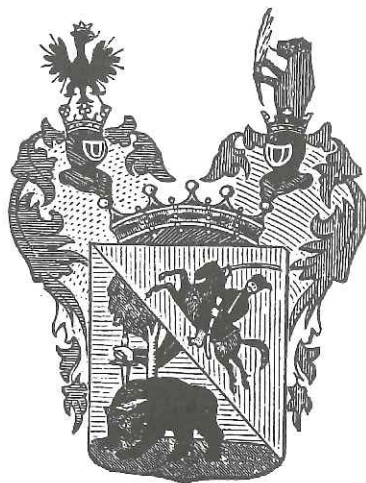
Az adóösszeírásokból a népesség számára is lehet következtetni. Az ún. „hitetlenek fejadó deftere” szerint Murgán 1546-ban 5, 1552-ben 13, 1563-ban 14, 1566-ban 14, 1571-ben 15,

1580-ban 13, 1581-ben 15, 1582-ben 15, 1590-ben 18 „ház” adózott. (A „ház” az adófizetésre kötelezett és képes családfőt, illetve egy családot jelentett.) Összehasonlításképpen 1563-ban például Gyöngkőn 25, Kalaznón 25, Hőgyészen 17 ház, Simontornyán 35 ház, Ökörkúton 1, Gerendáson 2, Alsó-Hidason 2 ház adózott. Murga tehát a középmezőnyben helyezkedett el. Az adófizetők növekvő száma nem feltétlenül jelenti a népesség gyarodását, inkább az összeíró következetlenségét és az lakosság növekvő adóterheit jelzi. Mindezzel együtt Murga lakosságának száma a XVI. században száz fő körül mozgott. A törököknek hála még azt is tudjuk, hogy 1565-ben 17 nős és 3 nőtlen férfit, valamint 17 fiúgyermeket számláltak össze (a nőkről nem vezettek nyilvántartást).

Pusztulás és újjászületés

A falu XVII. századi életéről nincs forrás. Mire 1686-ban a vármegye felszabadult a török uralom alól, addigra – mint a hódoltság országgrészben mindenütt – a falvak elnéptelenedtek, részben pusztasággá és rommá lettek. A török pusztítás mértékéről akkor alkothatunk képet, ha tudjuk, hogy a Hunyadiak korában 540 falu és 21 mezőváros volt a megyében, viszont ebből az 561 településből 1715-ben csupán 45 létezett! A pusztulás oly teljes, hogy Savoyai Jenő herceg szerint Budától Eszékig egyetlen ház sem volt 1717-ben. A lakosság vagy a török rabszolgája lett, vagy a felszabadító harcokban vesztette életét, vagy az északi biztosabb vidékre menekült. Néhány év elteltével a Rákóczi-felkelés hadmozdulatai, a rácok garázdálkodásai, majd egy dühöngő pestisjárvány ritkította a népet. A béke ténylegesen csak 1711-től állandósulhatott.

A gazdátlanul maradt birtokok felett az uralkodó rendelkezett. A régi birtokosok a visszafoglalt területeken fekvő birtokaikat csak a birtokjog igazolása után kaphatták vissza. A jogosultság elbírálására és az új birtokosok kijelölésére felállított birodalmi Commissio Neoaquistica (Újszerményi Bizottság) gondoskodott arról, hogy a régi birtokos családok ne kaphassák vissza ősi földjeiket. Így a Morgay család életben maradt tagja (Morgay Miklós) is hiába kérte vissza tulajdonát, mert ezt – a szomszédos Csibrákkal együtt – 1702. szeptember 18-i keltezésű oklevélben herceg Esterházy Pál nádor a római katolikus vallású, udvarhú Jeszenszky István bárónak adta. (Az oklevél eredetije megtalálható a Magyar Országos Levéltárban. Nagy Jeszeni Jeszenszky János, akitől a csibráki ág leszármazott, 1631. április 29-én kapta nemesi címének megerősítését II. Ferdinánd uralkodótól.) E két helységben akkor összesen 32 jobbágy lakott. Az anyakönyvekben feltüntetett, 1743–1747 közötti vezetéknevek – Balogh, Béres, Bottyák, Fejes, Hajdu, Horvát, Kulcsár, Marton, Supka, Szabó – alapján inkább túlélő vagy visszatelepült magyarok lehettek, de bevándorolt rácok is előfordulhattak közöttük. Ekkoriban ugyanis a legtöbb dél-magyarországi helységbe átmenetileg rácok telepedtek le. Murgai tartózkodásuk bizonyítékai a néhány évtizede még használt, ma inkább csak az írott forrásokból ismert

*A Jeszenszky család címere
Die Wappe der Familie Jeszenszky*

*Murga pecsétje a XVIII. századból
(Magyar Országos Levéltár)*

*Murgaisches Siegel aus dem XVIII. Jahrhundert
(Ungarisches Staatsarchiv)*

bérbe adta birtokát, utóbbinak 15 forintért. 1723-ban vette azt vissza. 1724. március 25-én Jeszenszky István adománylevelet állított ki Csibrákról, Murgáról és Ökörkútról: e „pusztákat” Jeszenszky Miklósnak és ifj. Jeszenszky Istvánnak adta két egyenlő részben, részletesen szabályozva a férfiági örökösödés rendjét. Az adománylevelet 1724. április 6-án a pozsonyi káptalan, május 19-én gróf Pálffy Miklós nádor is megerősítette.

Mivel a föld megművelésére a rajta élő 32 jobbágy nem volt elegendő, ezért a két nevezett földbirtokos 30 német gazdának megengedte a letelepedést. Murgára 1745-ben érkeztek az első, többnyire hesszeni eredetű (a murgai születésű és Németországban elhunyt Weidlein János történész kutatásai szerint Frankfurt–Mainz–Hanau környékéről származó) német telepesek. Murgára nem közvetlenül német földről, hanem Tolna megye egyes községeiből – főleg a szomszédos Kalaznóról – költöztek ide. (Az egyik murgai telepes, Weitzel János Storndorfból került Kalaznóra. 1716-ban még az oberbreidenbachi anyakönyvben szerepel. 1731-ben mint özvegy ember feleségül vette Schäfer Gáspár özvegyét Kalaznón.) S persze voltak, aki innen is továbbvándoroltak, például Győre községbe.

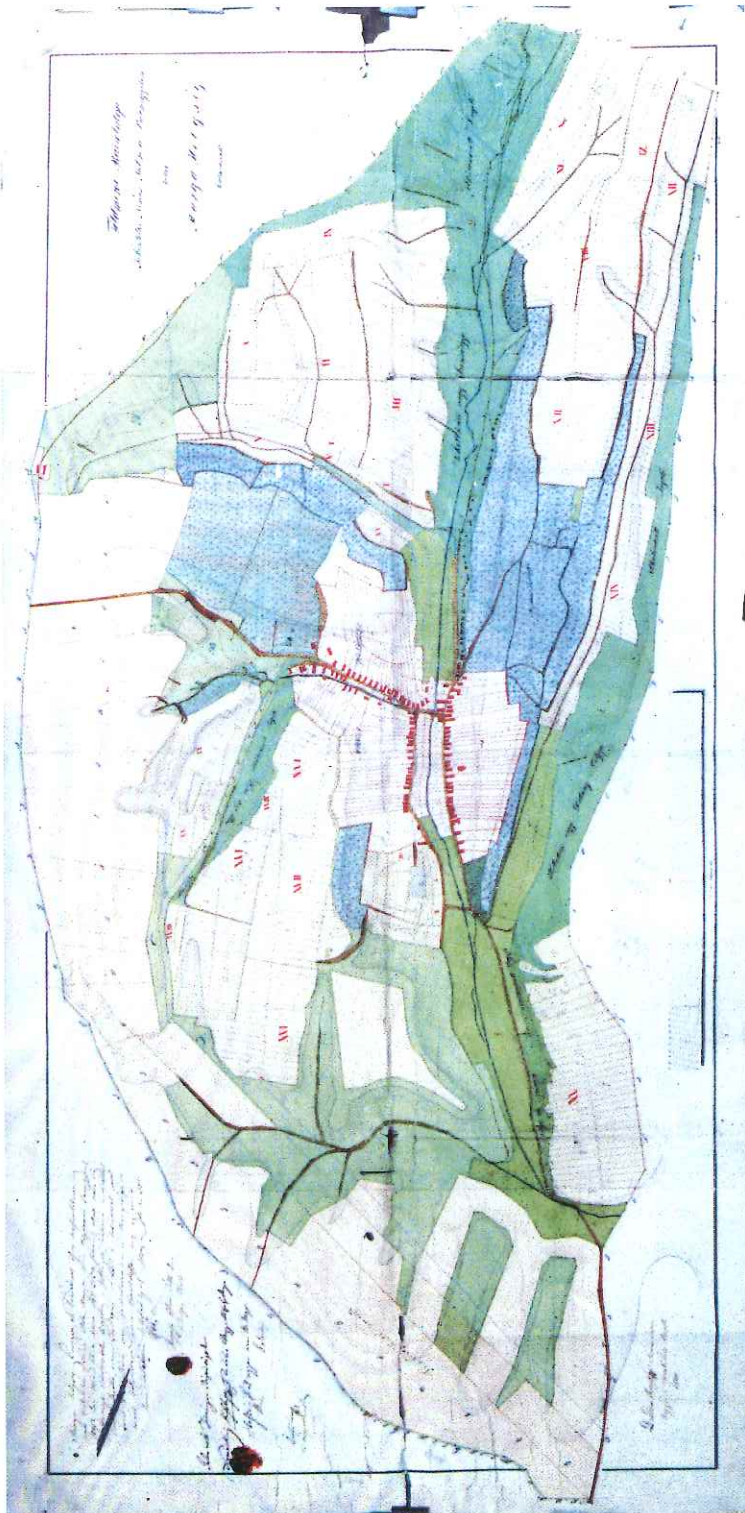
A Magyar Királyság területére a németek uralkodói, illetve földesúri toborzás eredményeként kerültek. Így próbálták a népességéből kipusztult és ősvadonná változott déli országrészt életre kelteni. A katolikus Habsburgok érthetően csak katolikusokat akartak Magyarországra telepíteni. Baranyában ez így is történt. De Tolnában szemet kellett hunyniuk a hatalmas Mercy Florimund gróf eljárásával szemben, aki evangélikus vidékről telepített be tiszta evangélikus községeket. Általában arra törekedtek, hogy lehetőleg vallásilag egységesek legyenek az új falvak. Murga esetében ez nem sikerült. Hogy már eredendően vegyes vallásúak telepedtek-e be, avagy a katolikusok később érkeztek Murgára, arra nincs egyértelmű válasz. Csak annyi bizonyos, hogy a földbirtokos Jeszenszkyek katolikusok, s hogy a német lakosság felekezeti megoszlása 1947-ig azonos: kb. egyharmada katolikus, kétharmada evangélikus vallású volt. Egy feldolgozás szerint a katolikusok csak 1767-ben települtek Murgára. A rác (tót) lakosok másfél évvel az első német telepítés után Bánhidára költöztek.

dűlőnevek. Így a faluban volt „ratskhiip”, „ratseperkn”, „slavakas”, „slavaketol”. 1755-ben rác mezőőre volt a falunak (Bockdan Cruwiz vagy Cruiz).

A XVII–XVIII. század fordulójára Murga lakossága is erősen megfogyatkozott, a helység neve sem az 1715. évi, sem az 1720-as népesség-összeírásban nem szerepel. Ezekből nemcsak a kipusztult, hanem a szegénységük miatt vagy más okból állandó vagy ideiglenes mentességet élvező helységek is kimaradtak. Lehetséges, hogy a néhány fővel lakott Murga lakói sem viseltek közterheket ebben az időben.

Levéltári dokumentumokból tudjuk, hogy Jeszenszky István 1706-ban a kétyi szabados Rác Falani Miklósnak, majd 1716-ban Egry Lászlónak

1844-ben készült térkép * Stadtplan aus dem Jahr 1844 (Ungarisches Staatsarchiv)

Lakóház és melléképület a Petőfi S. utcában * Wohnhaus mit Nebengebäuden in der Petőfi-Strasse

Lakóház – Fő u. * Wohnhaus – Hauptstrasse

Lakóház – Dózsa Gy. u. * Wohnhaus – Dózsa-Strasse

A német Murga (1745–1945)

A betelepülők

A harminc betelepülő jobbágycsalád legalább kétszáz embert jelentett. A „Tolna megyében fekvő Morgai Pusztának Jeszenszky István és Miklós által jobbágyok megszállására adott engedelem” 1745. április 24-én kelt. 15 pontban szabályozta azokat a teendőket és szolgáltatásokat, amelyekkel a jobbágyok az uraságnak tartoztak. Április 30-án egy másik szerződéslevél a beszédesi utasításokat tartalmazta.) A betelepülők általában házat, és egynegyed, illetve fél jobbágytelket (szessziót) kaptak úrbérbe (tehát nem lett a tulajdonuk). Mindezért meglehetősen kemény árat fizettek és adómentességet sem kaptak, mert már az első évben is kellett dézsmát beszo­lgáltatniuk és 2 forintot fizetniük. A második évtől kezdve minden egész házhelyért 7 forintot, fél házhelyért 4 forintot tartoztak fizetni. A szerződés intézkedik a vadászatot, méhészetet, mészárszéket és kocsmát illetően, a sertések után fizetendő összegről; és megszabta a papnak teendő szolgálato-

A bevándorlók c. népszínmű színészei 1927-ből * Die Darsteller des Volksstückes „Die Einwanderer” im Jahre 1927

kat is (földjét, réjét aratni, szántani, kaszálni, szénáját begyűjteni kötelesek). Végül a 15. pont kedvezményt ígért annak, aki erdőirtással művelhető földet csinál: két esztendeig mentesült a kilenced fizetése alól. Az új hazát kereső betelepülőknek bizony igen keményen kellett dolgozniuk, a beszolgáltatások, a robot mellett erdőt irtottak, hogy szántóföldet nyerjenek, házakat és iskolát építettek, gyümölcsöst és szőlőskerteket ültettek. A telepesek szorgalmas és szívós munkával ismét termővé varázsolták az elvadult tájat.

Idővel a Jeszenszkyek mind több kötelezettséget róttak jobbágyaikra. S azok hiába mentek panaszra a vármegyei úriszékhez, kinevették őket. Helyzetükön az látszott segíteni, hogy Mária Terézia királynő bizottságot hozott létre az ország jobbágyi panaszainak összegyűjtésére. A murgaiak is e bizottsághoz fordultak. 1766. október 30-án kelt levelükben elpanaszolták, hogy sok a robot, kicsiny a határ és így kevés a termés, fizetni viszont sokat kell. Az 1745. évi szerződésen felül állniuk kell az uraság itt-tartózkodásának költségeit, sőt még 120 forintot is kért egy Nyitrába történő fuvar megváltásáért. A dolgos murgaiakat nagyon bántotta, hogy a csibráki úriszék alaptalannak nevezte panaszait.

A következő évben Johann Georg Puschmann fordult ugyanehhez a bizottsághoz. A katolikus vallású jobbágy el akart költözni Murgáról, s ezért házát eladta az evangélikus Johannes Finck-nek. Az urasági ispán azonban nem akart beleegyezni a vásárba, ezért kérte a tisztelt császári és királyi bizottságot, hogy ismerje el az ő házeladását. A jobbágyok költözködése tehát ezekben az években még nem volt akadálymentes. Csak II. Lipót 1790. évi dekrétuma állította vissza a jobbágyok teljes költözködési szabadságát.

De nemcsak a földesurak nem tartották be a szerződés betűjét, néha a jobbágyok is megszegtek azokat. 1770-ben például Tolna vármegye esküdte arról állított ki bizonyítványát, hogy a murgai lakosok törvénytelenül tartott fegyvereit elvették és azokat földesuruknak átadták. Máskor a borkimérési tilalom ellen vétettek a jobbágyok, ezért 1787. november 20-án kénytelenek voltak írásban megígérni, hogy nem fogják többé saját borukat kimérni és hogy a jövőben meg fogják tartani a szerződés minden pontját. A nyilatkozatot a falu elöljárói írták alá: Peter Justus bíró, Kasper Becher, Heinrich Müller, Georg Hoch és Heinrich Schäfer esküdtek.

Levéltárban őrzött peres iratok arról is tanúskodnak, hogy időnként vita tárgyát képezte, hogy hol is húzódik a falu határa. 1749-ben például a murgai Horváth Mihály mintegy 30-40 kalaznóit vett észre, amint épp az erdőt irtották. Kérdésére, hogy „mért rontjátok azt a szép morgai erdőt?”, a következő választ kapta: „Ha úgy mond az Urunk parancsolya akár hova valo erdő légyen mink le vagdalyuk.” Máskor kalaznói marhák tévedtek át a murgai határba, de érdekes módon hamarosan a murgai birkák kószáltak el a kalaznói legelőre.

Minden nehézség ellenére is a murgaiak gyarapodtak. 1748-ban megszülettek az első telepesgyermek a Miller, a Neller, a Finck, a Taker és a Héty családban. 1750-ben Novák, Lein (Weidlein?), Kreidner, Likerman, Pecker, Steller, Ox és Werner gyermekek születtek. 1754-ben pedig már kimondottan bőséges volt a gyermekáldás, hiszen 24 gyermek születését jegyezték fel. 1755. karácsony vigíliáján a Pecker család ikrekkel gyarapodott: Anna Szabinával és Jánossal.

Az 1767. évi úrbéri összeírás szerint már 88 – zömmel német –, meglehetősen jómódú család lakott a faluban. A már ekkor és még 1930-ban is Murgán élt – vegyesen evangélikus és katolikus – családok a következők: Becher, Bräutigam, Goldmann, Ikusz, Jan, Keringer, Mareth, Müller, Nagel, Neller, Novák, Puschmann, Rapp, Schmidt, Wappenschmidt, Weidlein, Werner.

Ritka érdekes és értékes forrás a faluról az 1829. június 4-én kelt leírás, melyet Egyed Antal (1779–1862) r. k. plébános 22 pontból álló kérdőívére válaszolván Melkug János murgai jegyző készített. Íme eredeti helyesírással a magyarul még törve beszélő derék sváb válaszai:

„Murgai helységürül, a megkivántatott kérdésekre kevetkezendő felelet:

1. A lakosok szálltak ezt a helységet 1745-ik esztendőben.
2. Egy nyelvű német nemzet lakos benne.
3. Többnyire 745-ik esztendőben Vitenbergbul jöttek be, viselete német és a honyi nyelvet nem értenek.
4. Szesziók van 15-et a helységben, 45-et szesziót bíró, 43-on kisházos, 15-ot szellér és 4 mesterember.
5. A szántóvetésen kívül szőlőmivelés és dohány termesztés által szerezik be a szükségeseiket.
6. Ház vagyon 99, 148 pár, 742 lélek, rc. [római katolikus – B.Ma.] religio kisebb, evangélikus nagyobb.
7. Te[kin]ttes Jeszenszki Familia földesuraság, és lakosok robotolnak.
8. 96 gyermek jár általjában az iskolában, 31-en pápista [azaz katolikus – B.Ma.], 65 protestáns.
9. Vásár nintsen. Piattz Hőgyészen vagyon, ahova is lakosok szoktak jární.
10. Határban léve erdőben vagyon egy nagy sáncz, a hagyomány török-sáncznak lenni mondja.
11. Egy kis uraság erdeje vagyon, falu keresztül folik egy kis patak. Szőlője elegendő, amelyben veres bor terem, malom nintsen. Lakosok Bonyhád felől járnak a malomba.
12. A határja hegyes és tebbnire sovány, és zápornak ki vagyon téve.
13. A lakosok leginkább természetnek bor és dohány. Birka vagyon 1000 darb, jó, és Te[kin]ttes Uraságoké.
14. Nyilvános intézetye nintsen. [Az iskolát elfelejtették megemlíteni – B.Ma.]
15. Lakosok szoktak pintzéknél, és fiatalok pedig kotsmában mulatni.
16. A helység veldjben fekszik, és ennek tsak napkeletig egy utzája vagyon.
17. Katona adót fizet 193 f. 29. És természetményekrül 5-ket ad T. Uraságnak.
18. Zsidó vagyon tsak egy, és ez kortszmáros.
19. Orvos nintsen, hideklelő betegsig urálkodik, ez a lakosok mindenféle házi orvossággal orvosolják magokat.
20. Az 1828ik esztendőben junius hónapban a jégeső egisz határt elverte.
21. A házasuláskor és halotti alkalmatóban lakosok vendékeskednek. [E kérdést nemigen érthette a jegyző, hiszen az így hangzott: Mi a közönséges eledetek, mi a kedves étkek? – B.Ma.]
22. A nép engedelmes és rendszerettek.

Sig Murga, 4-n juni 829. Melkug János nót[arius]."

A jobbágyság rendszere az 1848. évi jobbágyfelszabadítás következtében egyik napról a másikra a múlté lett. Örökre megszűnt a robot, a személyében felszabadult jobbágy egyúttal földbirtokossá is vált, mert megkapta tulajdonul azt a földet, amely úrbériség gyanánt és az ő nevén szerepelt az urbáriumokban. Maga a jobbágy szó is kiveszett a köznyelvből, helyét a „paraszt” foglalta el. A falu igazi gyarapodása ekkor indult meg.

A paraszti birtokok mellett természetesen a Jeszenszky családnak is maradt földtulajdona Murgán. A családi iratokban nyomon követhetők a tagosítások, az örökösök közötti különböző egyezségek. 1826-ban például Jeszenszky Károly, Miklós, György, János és Ignác megegyeztek

murgai határban legeltethető birkák maximális számában (1200, de tíz birka egy szarvasmarhával ért fel). Egy 1903-as földbirtok-statisztika szerint Murgát (Ferenckút pusztával) Ivády Béláné (209 kat. holddal) és Jeszenszky Sándor (216 kat. holddal) birtokolták. Murga községet egy Deutsch Mór nevű személy bérelte a bárótól.

Az evangélikus németek és templomuk

Az ellenreformáció a XVIII. sz. végéig tiltotta a protestáns lelkészek „beszivárgását”, templomok építését, ezért az első murgai evangélikusok a zombai római katolikus plébániához tartoztak, az újszülötteket 1787-ig itt anyakönyvezték. Iskolájuk nem volt, még maguk közül választott „paraszt-tanítót” sem tarthattak. II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete engedélyezte a nem katolikusok vallásgyakorlását. Ennek következtében 1786-tól a murgai evangélikusok is szabadon gyakorolhatták vallásukat. A gyülekezet csaknem száz éven át Kéty filiája volt, jelenleg a gyönki lelkész gondozza.

A ma is meglévő 9 öl hosszú, 4 és fél öl széles hegyestornyú kicsiny templomot 1796-ban szentelték fel. Az első keresztelő 1795. április 6-án volt az épülő templomban. Az 1802-es kétyi egyházlátogatás említi a murgai filiális templomot, tornyát és két harangját: 110 font súlyút 1786-ból (még a templom felavatása előtt) a pesti Litmann Antaltól és 230 font súlyút 1795-ből.

Ünnepi öltözékben * In Festtagskleidung

A kis boltozott késő barokk templom a Dél-Dunántúl XVIII. század végi evangélikus templomépítészeteinek tipikus emléke. Műemlékileg nem védett, holott méltán kiérdemelné. A felépítése óta eltelt kétszáz évben semmilyen topográfiai feldolgozás nem szerepelteti, elsőként – és azóta is egyedülként – Krähling János építész ismertette az 1993-ban írt kandidátusi értekezésében, ebből vettük át az alábbi részleteket is.

A domboldalra épített templom telekbelsőben épült, arányos és harmonikus felépítésű. Tornya a homlokzat előtt emelkedik. A templomhajó a szabályos nyolcszög három oldalával zárul, felette kontyolt nyeregterő. Egyszerű, faltükrös homlokzatainak különleges értékei a XVIII. század végi méhsejt-rendszerű, ólomüveges ablakok, kivált a szentély oldalain nyíló lant alakúak. A nyitott toronyaljából, amely felett az 1900-as évszám olvasható, nyílik a múlt századi, díszes főkapu. A háromszintes torony, különösen az órapárkány fölötti,

Evangélikus kisiskolások Neubauer tanár úrral * Evangelische Schuljugend mit Lehrer Neubauer

keresztel díszített hullámvonalú barokk toronysisak, a falukép meghatározó eleme. Az 1854-es átépítést a toronysisakon olvasható 1854-es évszám jelzi. (A templom építészeti leírásából „kilóg” e barokk torony lakója: a védett és évente számlált gyöngybagoly család 2000 nyarán hét fiókát költött.)

S most lépjünk be a templomba!

A terem szerű belsőt két szakaszos, hevederekkel elválasztott csehsüveg boltozatsor fedi, ehhez a szentély felett félkupola járul. Három-három, korinthuszi oszlopra emlékeztető esztergált-faragott faoszlop hordja az orgona- és oldalkarzatokat, amelyek az eredeti hajó terét harmadára csökkentik. A nagy lantablakkal megvilágított szentélyben a tér méretéhez képest nagy kiterjedésű szószékoltár áll. A karzattal ellátott oszlopilaszterei és a szószékoltár részletei – például a rózsaszál alakú, sokszögű díszek – hasonlóak, feltételezhetően egy időben készültek, s ez a dátum a hangvetőn olvasható 1844-es év lehet. Ennél mindenképpen korábbi a szószékoltártól balra látható, fűrészelt-faragott, népies rokokó rácsos pap pad. Készítésének idejét – a barokk padvégekkel együtt – a XVIII. század végére, a templom építési idejére tehetjük. Az oltárképen – mely feltehetően nem az eredeti – „Krisztus–János csoport” látható a múlt század második feléből, festője ismeretlen. Az oltárfal párkányzata gazdagon tagolt, a fríz oldalt rozettával és szőlőfürtökkel díszített. Az oszlop- és pilaszterfők faragása a karzattartó oszlopfőkkel rokon. Az oltár párkányán Mózes és Áron szobra áll. Az ívesen előredomborodó szószékkosár két átlós, csiga alakú díszítéssel (volutával) kapcsolódik az oltárfal párkányához, rajtuk szárnyas puttók (meztelen, pufók, szárnyas gyermekek) ülnek. A szószékkosáron koszorúval övezett kör alakú mezőben egy protestánsoknál ritka motívum, a „lángoló szív” látható. A hangvetőn rojtdísz szalad körbe, alján a Szent-

Az evangélikus tanító háza az 1930-as években... * Haus des evangelischen Lehrers in den 1930er Jahren...

...és 2000-ben * ...und den 2000er Jahren

Ünnepi népviseletek
Festliche Volkstrachten

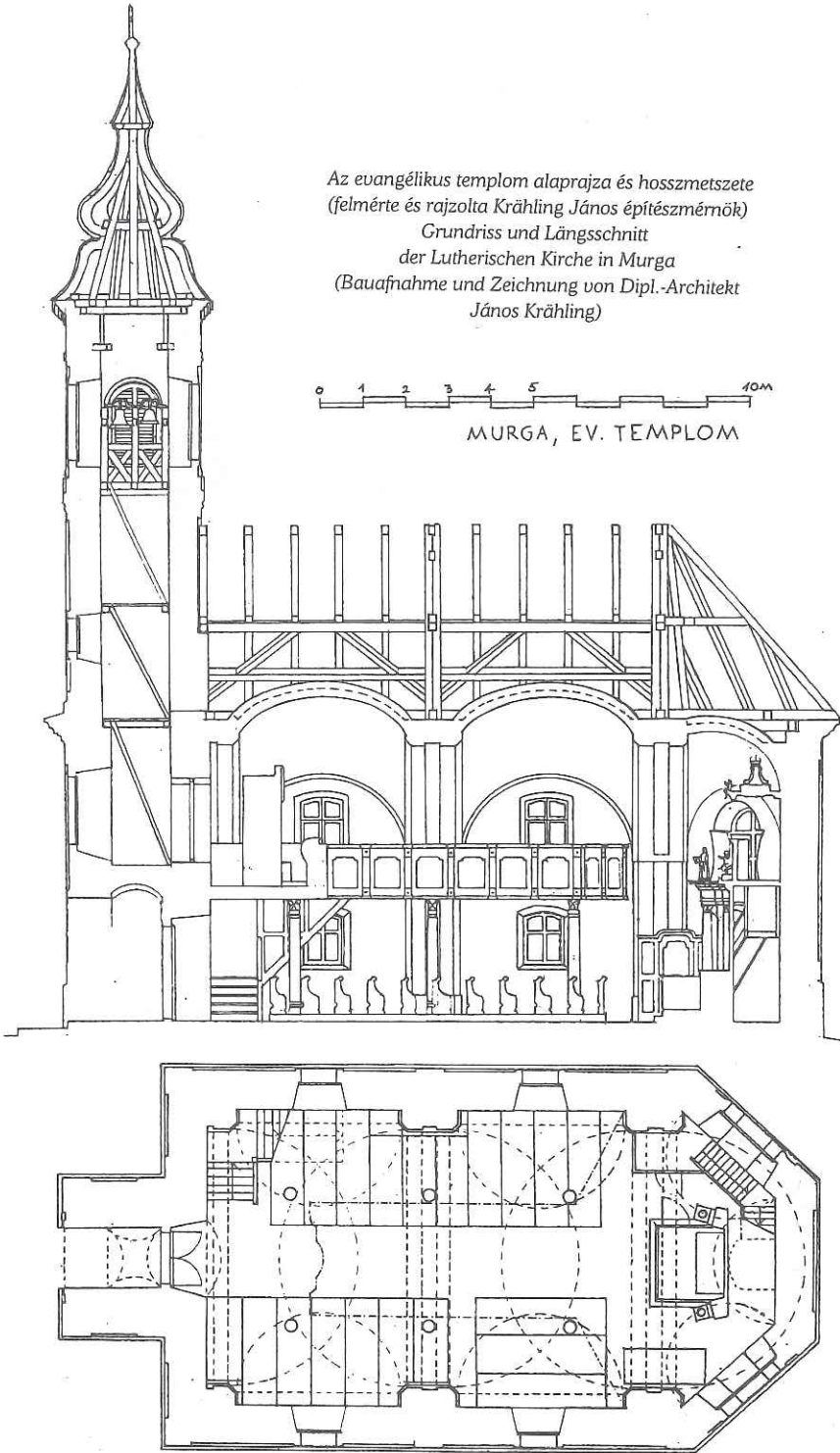
lélek szimbóluma, a galamb, párkányán trombitáló puttók között 1844-es tábla látható. A hangvetőt baldachin zárja, melynek csúcscsúze hiányzik, feltételezhetően korona volt egykor.

A berendezés legértékesebb része az 1844-ben festett karzatmellvéd. Az alacsony iskolázottsággal, de nagy képzelőerővel megfestett képek sajátos hangulatot teremtenek. A dél-dunántúli festett karzatmellvédekre jellemző az apostolok és evangelisták, valamint az ó- és újszövetségi jelenetek tanító jellegű ábrázolása, s ezeket itt is megtaláljuk. Ami a murgai templombelsőt különlegessé teszi, az az egyházalapító Luther Márton és a templom építését engedélyező II. József uralkodó együttes megjelenítése. A karzatmellvédeket tekintve a Luther-alak az országban egyedüli!

A neobarokk orgonát a Rieger-gyár készítette. A korábban említett, egykorú harangok helyett ma két későbbit találunk. Az egyik harangot az I. világháború idején beolvasztották, pótlására 1922-ben egy új harang beszerzését határozták el, amihez az Amerikában élő volt murgaiak 80 dollár adománnyal járultak hozzá. A budapesti Harangművek Rt. – H. W. Ricker készítette (No. 4525), felirata: „Zur Ehre Gottes die evangelische Gemeinde in Murga 1923.” (Isten dicsőségére a murgai evangélikus gyülekezet, 1923). A kisebb harangot Wagner Károly öntötte Szekszárdon 1908-ban „Ein feste Burg ist unser Gott” (Erős vár a mi Istenünk) felirattal. Ebben a templomban tartott istentiszteleteket a Református Teológiai Akadémiai egykori dékánja, Papp László, akit 1956-os tevékenysége miatt ide, az „isten háta mögé” száműztek néhány évre. A mai autóbusz-megálló helyén állt paplakban a hazai és külföldi reformátusság kiválóságai fordultak meg.

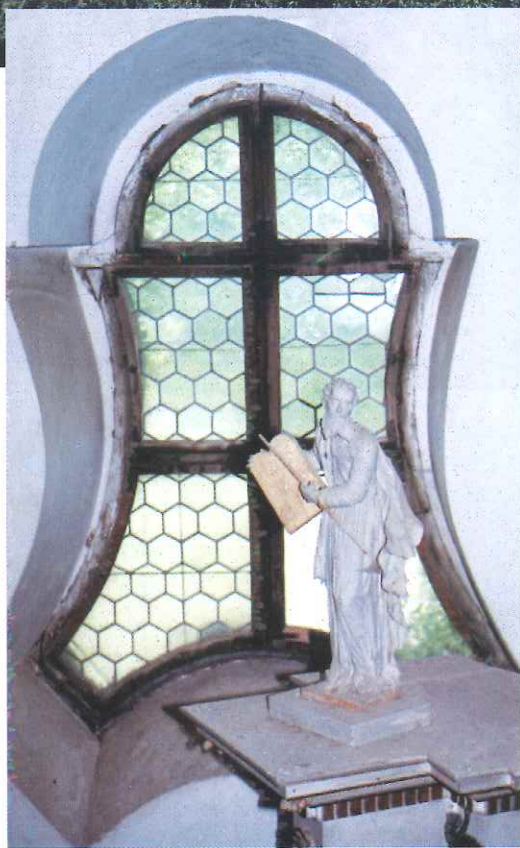
Az egytantermes, szerény evangélikus iskolát 1885-ben építették. Mind a hat elemi osztályt ebben az egy teremben tanította a falusi evangélikus tanító. Az egymást követő tanítók nevét is ismerjük: 1793 előtt Heinrich Leurer, 1793–1820 Michael Leurer, 1820–1842 Josef Rau, 1842–1885 Andreas Wagner, 1885–1894 Gömbös Gyula, 1894–1921 Hoffmann Ákos, Bauer és Neubauer Károly, 1921 Gömbös Gyula, 1921–1927 Schöpf Ernő, 1928–1931 Schrauf Ernő, 1931–1935 Kiss, 1936 Pröhle kisasszony, 1941 Jakab Ádám, 1942 Lang, 1943-tól az államosításig Ussinger Péter. A tanítók a tanítóházban laktak, mely már 1898-ban három szobából, konyhából,

Az evangélikus templom alaprajza és hosszmetszete
(felmérte és rajzolta Krähling János építész-mérnök)
Grundriss und Längsschnitt
der Lutherischen Kirche in Murga
(Baufaufnahme und Zeichnung von Dipl.-Architekt
János Krähling)

Az evangélikus templom oldal-
nézetben
Die evangelische Kirche
von der Seite

Mózes
*
Moses

Áron * Aron

A templomtorony lakója:
a védett gyöngybagoly
Bewohner des Kirchturms:
die geschützte Schleiereule

Az evangélikus templom oltára
Altar der evangelischen Kirche

A templom harangja
Kirchenglocke der Kirche

Fapad * Holzbank

A karzatmellvéd képeiből: Máté apostol és Luther
Zwei der Chorbilder: der Heilige Apostel Mathäus und Martin Luther

nyári konyhából állt és gazdasági épületek is tartoztak hozzá. Gömbös Gyula tanító és Weitzel Annamária gyermekeként 1886. december 26-án ebben a házban, balra az első szobában született Gömbös Gyula, aki 1932 és 1936 között az ország miniszterelnöke volt. A kissé romos, de ma is meglévő tanítói ház falán hajdanában egy azóta eltűnt márványtábla emlékezett a falu szülőttére.

A katolikus templom és iskola

A betelepültek között katolikus vallásúak is szép számmal voltak. Murga eredetileg Zomba filiája volt, 1936-tól Tevelé. 1784. július 2-án kelt „a murgai helységben lakozó pápista szent vallást követők közösségének a zombai anyaegyházi tisztelendő plébános urral [Vertics Jánossal] kötött szerződésük a murgai kápolnában minden vasárnap és ünnepnap tartandó szent mise végett”. Az első katolikus templom építési ideje ismeretlen, de az idézett szerződés értelmében 1784-ben már volt Istennek szentelt ház. Az 1820-as pécsi egyházmegyei sematizmus jegyzi a murgai Szent Márton tiszteletére emelt templomot, ami a temetődombon álló egyszerű, tömésfallal készült, eredetileg nádfedélű építmény volt. Az 1940-es években lebontották.

A ma látható római katolikus templomot 1941. szeptember 12-én szentelték fel a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére. Az egyhajós, egytornyos téglapépület egyszerűen formált, de jó arányú. Visszafogottsága és befejezetlensége az építés ínséges körülményeiből, a II. világháború idejének pénztelenségéből is következik. A főhomlokzat mellé épített, sisak nélküli zömök torony és a főbejárat fölé épített árkádós oszlopocsarnok szerény formálásában felismerhetők az 1930-as évek hazai, itáliai ihletésű egyházművészeti tendenciái. A templom belső tere is egyszerűen formált, a teret a fedélszékekkel egybeépített síkszerű, kosárirves rabcidonga fedi. Az oldalt álló padsorok padvégei jellegzetes hullámvonalas barokk profilúak. Neobarokk oltárképe „Szent István országát Mária oltalmába ajánlja” témájú. A jól formált oltártalapat tardosi vörös keménymészkből készült, XVIII. századi munka. A hasonló anyagú szembemiséző oltárt több évvel ezelőtt a teveli plébániatemplomba szállították át.

Az 1785-i egyházlátogatási okmány a murgai, egy tantermet magában foglaló katolikus iskolát már mint létezőt említi. Az egymást követő tanítók neveit nem ismerjük, csak néhányukét: Czéh Pál, Birnbauer János, 1928-tól Szilágyi Gyula. A tanítási nyelv a német és a magyar volt. Amikor a felekezeti iskolákat 1948-ban államosították, akkor ez az iskola is megszűnt egyházi lenni. 1968-ban, amikor a volt evangélikus iskolát egy tanteremmel kibővítették, kultúrházzá „fejlesztették”. Végül lebontották, s helyére épült a jelenlegi kultúrház.

Amiről a számok mesélnek

II. József utasítására 1784–1787-ben megtartották az első tényleges népszámlálást. Murgán ekkor 86 ház, 116 (1767-hez képest 19-cel több!) család volt. Az ún. jogi népesség száma: 601, távollévők: 20, idegenek 4, tényleges népesség: 585. A házas férfiak száma 118, a nőtleneké 192, összesen 310. Nők összesen 291-en voltak. A lakosok között nem találni nemest, papot, vagy tisztviselőt. Paraszt 44, polgár és paraszt örököse 37, zsellér 79, egyéb 12. A népszámlálásban „sarjadék”-nak nevezett gyermekek száma 135. Erre az időszakra a török évtizedekben még hasonló nagyságrendű helységek túlnőttek Murgán. (Kéty: 131 ház, 151 család, 836 lakos; Kalaznó: 113

Díszes vízgyűjtő
Verzierung des Wasserrohres

A mindennapok

Bél Mátyás Notitiájából ismerjük a németek falu- és ház-építő szokásait. A magyaroknál és a rácoknál „különb házakat építenek, sárból téglákat készítenek, amelyeket a napon megkeményítenek és némelyeket ki is égetnek.” A lakóházakat eredetileg vert fal és zsusptető jellemezte. Két szobát, köztük konyhát, hátul kamrát építettek egymáshoz, egy sorban, merőlegesen az utcára. A jobb módúak háza több szobát és főzőkonyhát is magában foglalt, de a padozat ezekben is jellemzően a döngölt agyag volt, amit gyakran bekentek sárgafölddel, hogy rendezett és tiszta legyen.

A falak töméséhez használt építőanyagot az udvar végén magasodó löszfalból termelték ki, s a visszamaradt üreget konyha, sütőkonyha, borospince, krumplispince és baromfiól céljára hasznosították. A lakóházak mellett többnyire kukoricagórét, magtárat, pajtát, kocsiszínt, sertésólat és istállót építettek. Ez utóbbi – az állatok nagy értéke miatt – gyakran nem löszből, hanem téglából épült, s padozata is téglaburkolatot kapott. A portákhoz tartozott még a ház bejárati sarkánál lévő ásott kút.

ház, 134 család, 790 lakos; Alsónána: 156 ház, 179 család, 891 lakos; Hőgyész: 215 ház, 308 család, 1569 lakos; Felsőnána: 139 ház, 192 család, 1071 lakos.)

1829-ben a lakosság 742 fő volt, de 1851-re – megsínyledve az 1848/49. évi szabadságharc sorozásait – lecsökkent: 216 katolikus, 424 evangélikus és 9 zsidó lakott a faluban. 1857-ben a lélekszám már ismét hétszáz fölötti (726, ebből 54-en Ferenckúton). Az 1870. évi népszámlálás eredménye 707, az 1880. évié 753. Ez utóbbi számból magyar volt 12, német 709. Római katolikus vallású 272 fő, evangélikus 469, református 2, zsidó 10. Az elkövetkezendő évtizedekben az abszolút számok csökkentek ugyan, de az arányok nem változtak negyven év múlva sem. 1920-ban 674 lakosa volt Murgának. Közülük magyar anyanyelvű mindössze 20, német 654, magyarul beszélni tudó 164, r. k. vallású 237, evangélikus 437. Írni és olvasni meglepően sokan, 581-en tudtak. Kőből csupán 3 ház épült; alappal, de vályogból 44; alap nélkül vályogból 106. Újabb húsz esztendő elteltével, 1941-ben is még 638-an éltek a faluban.

Istállóajtó az 1902-es évszámmal
Stalltür mit der Jahreszahl 1902

A szobába lépve kemencével vagy zöld csempéből rakott kályhával találkozhattak. A kemencével rézsút szemközti sarokban padok vették körül az asztalt. Az egykori parasztházak leg-
ékesebb berendezési tárgya a díszes festett láda, mely gyakran a menyasszony kelengyebútora. Az egész falu megcsodálta, amikor a menyasszony ruháit szertartásos pompával a cifraládában a vőlegény házához vitték.

A katolikusok és az evangélikusok nem ellenségeskedtek, de tartották a távolságot. Külön iskolájuk, külön templomuk és külön temetőjük volt. Állítólag kétszáz év alatt egyszer sem fordult elő, hogy lutheránus fiú pápista leányt vett volna nőül. A hitkülönbségek a ruházatban is megnyilvánultak: az evangélikus férfiak fekete, a katolikusok viszont fehér gyapjúzoknit viseltek; a nőknek – lutheránusoknál – simára vasalt színes felsőszoknyája volt, a katolikus asszonyok viszont gazdagon ráncolt pliszészeknyát hordtak.

A falu meghatározóan a mezőgazdaságból élt, elsődleges kenyérkeresetet a földművelés, a szőlő- és bortermelés, valamint az állattartás biztosított. 1897-ben országos mezőgazdasági felmérést tartottak, s ekkor számba vették a termőföldeket, a gazdaságokat, azok felszereltségét, sőt a gyümölcsfákat is. Innen tudjuk, hogy Murgán ekkor 134 gazdaság, 403 kh szántóföld, 6 kh kert, 43 kh rét, 26 kh beültetett szőlő, 70 kh parlag vagy kiirtott szőlő, 95 kh legelő és 37 kh nem termő terület, összesen 680 kh föld volt. Ebből tulajdon 643 kh, haszonélvezeti 28 kh, haszonbéres 9 kh. Műtrágyát használó vagy iparvállalatot működtető gazdaság nem volt. Egyes lófogat 3, kettős 22, kettős ökörfogát 6, négyes 5 gazdaságban fordult elő. Bivalyfogat nincs, öszvér- és szamár fogat 1, tehénfogát 30.

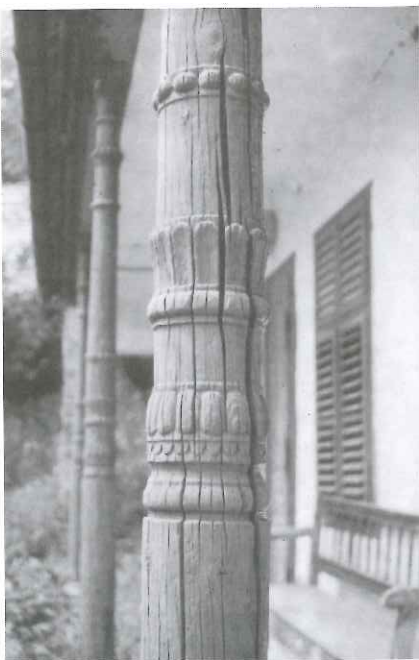

Murgai gazda és díjnyertes bikája * Murgaer Bauer und sein preisgekrönter Bulle

S ami a gyümölcsfák számát illeti: almafa 281, körtefa 177, cseresznye 53, meggyfa 913, őszibarackfa 293, kajszibarackfa 30, 717 szilvafa, 190 diófa, 5 mandulafa, 6 gesztenyefa volt, s mindezeket sokszorososan meghaladóan 8219 eperfa hajladozott a határban. Az eperfaerdő egy érdekes – és adómentes! – jövedelemszerzésre utal: a selyemhernyó-tenyésztésre. Tavasszal a kikelt gombostűfejnyi selyemhernyókat minden nap friss eperlevéllel kellett táplálni. Amikor 2–5 cm-re megnőttek, már zsákszámra fogyasztották az eperlevelet. A 28. napon a hernyókat bebábozták, ekkor a földi mogyoró nagyságú burkokat összeszedték, s beszolgáltatták a járási gyűjtőhelyen.

A két világháború között a két általános iskola mellett községi gazdasági továbbképző is működött. Egy-egy gazda kisbirtoknyi földet is művelt, az egyik legnagyobb földbirtokkal, 60 kat. holddal Márcz János, illetve 31 kat. holddal Koller Henrik bírt. A Márcz, a Neller, a Werner családok a községben (és az evangélikus közösségben) vezető szerepet betöltő családok voltak: tagjaik közül többen lettek községi előjárók, pénztárnokok és presbiterek.

A tekintélyesebb gazdák a falu határain túlnyúló közösségi munkát is végeztek: 1935-ben Dörmer János, Engersbach János, Engersbach József, Goldmann Péter, Márcz János és Wessinger Henrik a simontornyai járási mezőgazdasági bizottság tagjai. Törzskönyveztető állattenyésztéssel nyolc gazda foglalkozott: Dörmer János, Dörmer Péter, Goldmann János, Márcz Henrik, Márcz János, Schmidt Péter, Stockinger János, Werner János. Tenyészállataikat időnként országos fajtabemutató versenyeken mérették meg, s nem is eredménytelenül, hiszen számos oklevelet és kitüntetést nyertek. Törzsellattenyésztéssel ma egy murgai gazda foglalkozik: Pákozdi József holstein-fríz hízbóvikákat tart.

*Észtergált-faragott faoszlop a folyosón
Gedrechselt und geschnitzte Laubensäule*

A két háború között számos mesterember is kinnálta munkáját: asztalosok (Geier György, Merkle János, Wappenschmidt Péter), borbélyok (Rickert István, Wekerle Gáspár), cipész (Rittmann András), kőműves (Wagner János), kovács (Fauszt József), mészáros-hentes (Rittmann Márton). Megélt egy kocsmáros, két vegyeskereskedő (Hansel Péter, Stocker Márton) és négy géptulajdonos (Schmidt Péter, Goldmann János, Márcz Henrik és Merkle János). Sokan voltak akik a mezőgazdasági munkák mellett szövessel, szabás-varrással, kútásással, hídépítéssel, facipőkészítéssel, seprűkötözéssel, gyógynövénygyűjtéssel vagy épp kosárfonással is foglalkoztak. Néhány család jövedelmét a méhészet vagy a nyúl- és galambtenyésztés egészítette ki.

A faluban élénk kulturális élet zajlott, az idősebbek kivált az egykori kórusra és énekversenyekre büszkék. A tanítók és a jegyző hetente kétszer ismeretterjesztő előadást tartottak, s rendben folyt az ifjúság kötelező katonai előképzése is. Működött a népkönyvtár, a tejszövetkezet és a Murgai Polgári Olvasó Kör, ahol ugyancsak volt italmérés.

Sírkő
a katolikus
temetőben
*
Grabstein
auf dem
katholischen
Friedhof

Szűz Mária a kis Jézussal.
Az MKP-szervezet ajándéka, 1947
Heilige Marie mit dem Kind Jesus.

Geschenk der Ungarischen Kommunistischen Partei, 1947

A templom oltára * Der Altar der katholischen Kirche

A murgai
katolikus
templom
*
Die
katholische
Kirche
in Murga

Diszes cserépkályha
Kunstvoll bemalter Kachelofen

Diszes sarokpad
Kunstvoll gearbeitete
Holzeckbank

Gyöngyös csecsemősapka
Mit Perlen bestickte
Säuglingsmütze

Disztörülköző * Ehrentuch

Festett
kelengyeláda
*
Bemalte
Truhe zur
Aufbewahrung
des
Brautschatzes

A közelmúlt és a jelen

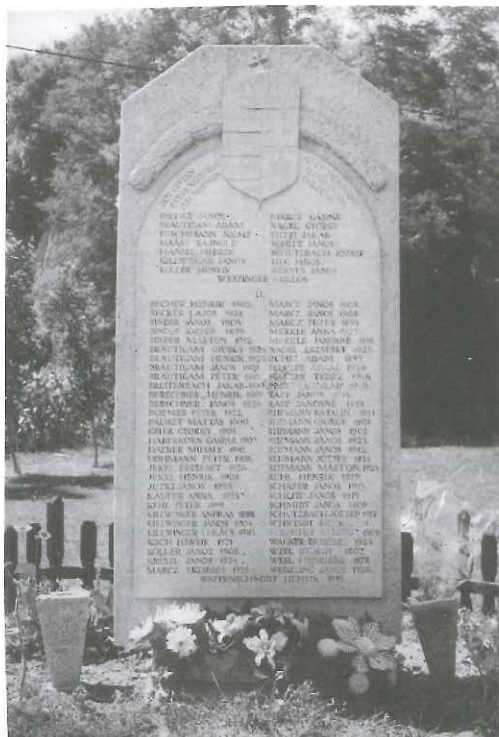
A II. világháborús évek megbontották a falu egységét. Voltak, akik hittek a náci ígéreteknek, és beléptek a Volksbundba. Akik elvetették a nemzeti szocializmust és a magyar nemzeti gondolatot ápták, mint például Engersbach András, Werner János vagy Márcz János, azok a Bonyhádról indult Hűséggel a Hazához mozgalmat szervezték.

A fiatalokat 1944. júniustól a németek sorozták, közülük sokan nem tértek vissza. Az I. és II. világháborúban elesettek emlékéért 1993 óta emlékmű őrzi a faluban: özv. Pákozdi Józsefné kezdeményezésére közadakozásból készült el a neveket felsoroló emléktábla, Tövisháti András szálkai mesterember munkája.

A németek 1944. november 28-án már meggyeszerzte csomagoltak. 1944. december 1-én a szovjet csapatok elérték a Madocsa– Kömlőd–Paks–Pusztahencse–Tengelic–Kölesd–Kistor-más–Felsőnána–Murga vonalát, valamint Dombóvár–Dalmand–Nak térségét, és ezen a napon Murga fel is szabadult. „A szovjet csapatok Szekszárd felől közeledtek. Az első csapatrészek csendesen érkeztek. Nagy népszerűségnek örvendtek. Kb. egy napot voltak a faluban. Az éjszakai elszállásolás is nyugodtan folyt le. A község lakói nem tudtak oroszul, így inkább csak azokkal beszélték, akik a szovjet katonák közül valamilyen módon németül tudtak...” (id. Jókai János visszaemlékezése, 1972). „A község elbújva várta az orosz katonákat, mert a közeli Csurgó pusztán ütközet volt a németekkel és a lövöldözésektől félt a község lakossága.” (Czier Miklós visszaemlékezése, 1972).

Kizsuppolt németek, betelepített magyarok

A háború befejezése Murgára béke helyett fájdalmat és könnyet hozott. A német családok élete országszerte egyetlen dermedt rettegés volt 1945–1948 között, mert a kollektív büntetés egyik formájaként 1946 januárjában megkezdődött a német nemzetiségű lakosság kitelepítése. Ebben az évben 136 655 németet telepítettek ki Németország amerikai megszállási övezetébe, majd a csehszlovákiai magyarság áttelepítésének megkezdésével 1947–1948 folyamán további 54 ezer német kitelepítésére került sor, de most már a szovjet megszállási övezetbe. Murgáról két hullámban telepítették ki a né-

A két világháború áldozatainak emléktáblája
Gedächtnistafel zur Erinnerung der Opfer des Ersten und
Zweiten Weltkrieges

met lakosság nagyobbik részét. Néhány családot (pl. Schmidtéket) 1947. május 17-én Mórággyra vitt a teherautó. Majd 1947. augusztus 26-án – egy éjszakába nyúló tartó bál után – több családot Németország keleti részébe szállítottak. Amit a személyes holmikon kívül magukkal vihettek az csupán egy ágy és egy szék volt, asztal már nem. 1948. január 25-én razziát tartott a rendőrség. Azokat kereste, akik az augusztusi kitelepítés elől megszöktek. Március 16-án újabb családokat vittek el, ugyancsak a német keleti zónába. A Schmidt családot is ekkor szállították el újból, de végül a nagymama betegsége miatt elengedték őket, s ők visszakínlódták magukat Murgára.

A faluban felborult a szokásos élet, a tulajdon szentsége semmibe foszlott. Újabb és újabb idegenek érkeztek: 1945-ben sióagárdi nincstelenek vettek birtokba megüresedett portákat, 1946. június 10-én 49 békéscsabai családot költöztettek másokhoz, majd 1947-ben a németek üresen maradt portáira Felvidékről áttelepített magyarokat költöztettek be. Az ő vesszőfutásuk a németekével azonos: kormányaik nacionalista és becsvágyó politikája kergette létbizonytalanságba őket.

Tolna megyében 1947. májusban kezdődött meg a csehszlovákiai magyarok betelepítése. A május 15-től június 7-ig terjedő időszakban 444 család 1726 fővel, majd 1947. július 21-ig még további 400 család 1530 fővel érkezett a megyébe. A csehszlovákiai magyarok ekkor 21 községbe kerültek, köztük Murgára. Vámosladányból érkezett a Kelemen család. Ők egy 1947. április 25-én kelt értesítésből tudhatták meg, hogy mindazt, amit évek fáradságos munkájával felépítettek, hátra kell hagyniuk és május 7-én átrakják őket a határon. A felvidékiek áttelepítése annyival kedvezőbb volt a németek kitelepítésénél, hogy ingóságaikkal szabadon rendelkezhettek és azokat magukkal vihették vagy eladhatták. Az utolsó áttelepítő szerelvények 1948 tavaszán érkeztek meg. A felvidékiek magukkal hozták jómódjukat, kulturáltságukat, de más jószágát idegenek érezték, évekig-évtizedekig ki sem csomagoltak, mentek volna haza...

Tolna megye több faluja befogadta az otthonukból kétszer is elűzött bukovinai székelyeket, de Murgára egy sem került. A falu mai egyetlen székely lakója, a fafaragásairól méltán híres 80

Esküvő 1957-ben * Hochzeit im Jahr 1957

esztendő Bíró Lőrinc évtizedekkel később, egy ház megvásárlásával került ide. Ugyancsak házvétellel költözött Murgára néhány teknővájó cigány család, leszármazottaik már szakmunkával keresik kenyerüket.

A túlélés reménye

A szocializmus évtizedeiben a földdel bíró parasztok termelőszövetkezetbe kényszerültek. 1952. március 10-én kapta meg működési engedélyét a murgai Dózsa György Mgtsz, amely se jobb, se rosszabb nem volt az átlagosnál. A téeszelnököknek komoly nyilvántartást kellett vezetniük minden elvégzett munkáról, meg kellett felelni a begyűjtési és termelési terveknek. Felsőbb engedély nélkül még az időjárás okozta károkat sem lehetett befoltozni: 1952. május 22-én Bakó László téeszelnök azért folyamodott a Tolna megyei Magtermeltető és Vetőmagellátó Vállalathoz, hogy a ki nem kelt mákot kiszánthassák és helyette a leszerződött csumizt elvethessék. 1956. november 7-én a téeszt a tagok egyhangúlag feloszlatták, de 1957. február 11-én ugyanők ismét növénytermelési szakcsoportot alakítottak, ebből lett az Előre Mgtsz, melyet éveken át Werner János vezetett.

A falu sorsát – s tudjuk, az országban több száz hasonló méretű települését is – az 1960-as és 1970-es években pecsételték meg azzal, hogy megszüntettek minden közösségformáló és -megtartó intézményt. Bezárt az óvoda, az 1963-ban még büszkén megnyitott napközi, a tejüzem. Legfájdalmasabb az 1962-ben kibővített iskola megszüntetése volt a körzetesítés miatt. 1968-ban a felső, 1972-ben az alsó tagozaton marad abba a tanítás, s a gyerekek azóta Hógyészre járnak iskolába. Építési engedélyt évtizedeken át senki nem kaphatott. A megélhetési lehetőségek beszűkülésével, az intézmények elsorvasztásával párhuzamosan csökkent a lakosság száma: 1949-ben 494, 1960-ban 397, 1970-ben 291, 1980-ban 211, 1990-ben pedig csupán 136 fő lakott a faluban. Néhány főre apadt az evangélikus gyülekezet, a katolikus templomban pedig már másfél évtizede nem hirdetik az evangéliumot.

Dolgozó Parasztok!

November 7 megünneplésére

számos járás és község dolgozó parasztsága jó beadással készült.

Dolgozó parasztságunk átlányom fölbbaége megtartotta, hogy

a kukoricabeadási terv teljesítése hazafias kötelesség.

Taliga István murgai dolgozó paraszt-kukorica beadását 316 százalékban teljesítette.

Hóla vegyének példát a tanaradók és

november 25-re teljesítsék beadási kötelezettségüket.

A kukoricabegyűjtési terv teljesítésével, tülteljesítésével az ötéves terv sikeres megvalósítását, a béke megszilárdítását szolgálják!

A kukoricabegyűjtési terv teljesítése mellett nem szabad megfeledkezni a napraforgóbeadási kötelezettség teljesítéséről sem.

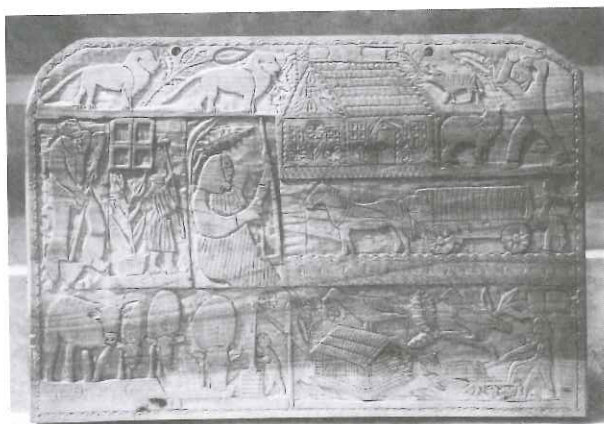
A beadott napraforgó után étolajat, pogácsadarát, vagy tetszés szerint sertézsírt, vagy szappant szolgáltat ki a helyi földműveszövetkezet olajcserelelepe.

Előre a begyűjtési terv maradéktalan teljesítéséért!

Tolnamegyei Terményforgalmi Vállalat.

Termékbeadást szorgalmazó röplap 1952-ből.
A példakép Taliga István
1952 übertraf der Murgauer Bauer István Taliga das vorgegebene
Plansoll der Maisabgaben um über das Dreifache

A fejlődés azért nem kerülte el teljesen a falut: 1988-ban bevezették a vizet, 1999-ben a gázt. Az 1990-es években az addig poros-sáros utak zúzott kőből készült burkolatot kaptak. 1996-ra, Jókai János polgármestersége alatt, felépült az impozáns kultúrház. S 2000. május 24-én Ignác Imre polgármester és Koltai Tamás, a megyei közgyűlés elnöke felavatták az Állami Kincstár Helyreállítási Bizottságától pályázaton elnyert 12 millió forintból felépített három lakást.

Székely élet Murgán: Bíró Lőrinc faragása
Das Leben der Szekler in Murga: Holzschnitzerei Lőrinc Bíró's

Ma, az ezredforduló évében, a falu egy nagybeteg, de élni akaró falu képét kelti. Mindösszesen 111 lakója közül néhányan a felsőnáni Kossuth Mgtsz-ben vagy az önkormányzat alkalmazásában dolgoznak, de legtöbbjük munkanélküli. A nyugdíjából, a jövedelempótló támogatásokból csak igen alacsony életszínvonalra futja. A lakók nemzetiségi összetétele őrzi a történelem lenyomatát: van felvidéki és van székelyföldi magyar, van kitelepített, de visszaköltözött német, s van cigány és szlovák. Ami nincs, az a nemzetiségi ellentét. Elesettségük közös, jobb sorsukat is csak közösen tudják elérni.

Az ismertetés összeállításához nyújtott őszinte támogatásért és a hasznos tanácsokért külön köszönetem fejezem ki kollégáimnak, barátaimnak, ismerős és ismeretlen segítőtársaimnak, akik mindannyian szívből és önzetlenül válaszoltak megkeresésemre, és természetesen a murgaiaknak, akik megosztották velem emlékeiket, név szerint a következő személyeknek: Adamik András alpolgármester, Adamik Andrásné, Agathe Gebert fordító, Benedek György közigazdász, Ébner Vilmosné, Engersbach Jánosné, Füzesséry András kibernetikus, fordító, G. Vizi Márta régész, Hegyi Klára történész, Horváth Imre nyomdász, Ignác Imre polgármester, Jókai János, Krähling János építészmérnök, Láng István akadémikus, Márcz Jánosné, Miklós Zsuzsa régész, Némedi Ferenc zombai plébános, Nyitrai Edit, Pákozdi Józsefné, Rittmann Mártonné, Szűcs Lajos, Torma István régész, Vitéz Zsolt tanár. S végül, de nem utolsósorban köszönöm férjemnek, Szabó Tibornak a segítő türelmét.

Das heutige Dorf Murga

Wen es heute nach Murga zieht, der kann entweder von der 65er Straße abbiegen oder mit dem Zug in dieses kleine Dorf im Bezirk Tolna gelangen. Im letzteren Falle steigt der Reisende auf der Strecke von Budapest nach Pécs in Szakály-Hőgyész aus und setzt seine Reise mit dem Bus in Richtung Bonyhád fort. Neun Kilometer nach Hőgyész muß man erneut aussteigen. Von dort führt ein kleiner, sich zwischen steilen Lösshängen durchschlängelnder Weg direkt nach Murga.

Das aus zwei Straßen bestehende Taldorf ist charakteristisch für eine schwäbische Siedlung: Die 80 bis 100 Jahre alten Lehmhäuser stehen im rechten Winkel zur und direkt an der Straße. Vorgärten gibt es nicht. Die Fassade der Häuser ist dreiteilig (zwei Fenster, eine farbig verglaste Holztür). Der Laubengang wird von gedrechselten Holz- oder Gußeisensäulen getragen. Früher stand hinter jedem dieser Wohnhäuser quer dazu ein großes Wirtschaftsgebäude, von denen heute jedoch kaum noch welche existieren.

Zurück in das längst Vergangene

Der Name des Dorfes geht wahrscheinlich auf einen Personennamen zurück. Die bis heute frühest bekannte schriftliche Erwähnung stammt aus dem Jahre 1446. Damals hieß es Morga. Die Etymologie des Wortes ist ungeklärt. Soviel ist bekannt, daß es im Bulgarischen und Serbokroatischen auch einen Ortsnamen Murga gibt und daß im deutschen Sprachraum die Bezeichnung Murg für Gewässer vorkam.

Üdvölet Murgáról!

Gruß aus Murga!

Murgai látkép az 1930-as évekből * Ansichtskarten von Murga aus den 1930er Jahren

Das späte Bronzezeitalter

Über die älteste Geschichte des Dorfes geben die archäologischen Funde Auskunft. Im Jahre 1895 stieß man bei Ausgrabungen unweit der Gemeinde im „Kleine Schanz“ genannten Schutzwall auf einen etwa 3000 Jahre alten Bronzefund. Entweder existierte an dieser Stelle eine Gießwerkstatt, oder aber man versteckte hier zum Einschmelzen bestimmte, meist aus Bruchstücken bestehende Gegenstände.

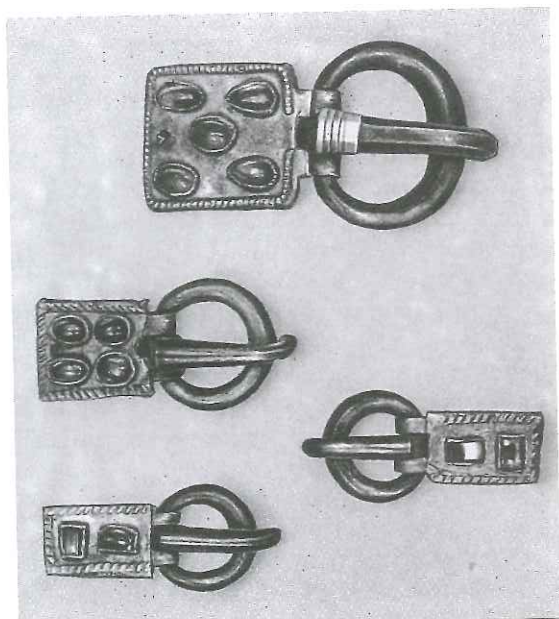
Zweidrittel der Funde haben die Weltkriege überdauert und werden gegenwärtig im Szekszárdi Mór Wosinsky Regionalmuseum aufbewahrt. Zudem fand die Archäologin Zsuzsa Miklós 1999 gegenüber der sog. Nánai-Brücke Murgas Topfscherben, wie sie für die späte Bronzezeit, das heißt für die keltische Zeit vor der Eroberung durch die Römer (für das IV-I. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung) charakteristisch waren.

Das Zeitalter der Völkerwanderung

Das Gebiet des Tolnaer Bezirks geriet im Jahre 8 unserer Zeitrechnung unter römische Herrschaft, die mehr als 400 Jahre andauerte. Zu jener Zeit aber griffen wilde und gewalttätige Krieger die friedlichen Bauern an: In der Nähe Tolnas schlugen die hunnischen Truppen Attilas die stolzen römischen Legionäre. Unter allen Überresten aus der Hunnenzeit im Kárpáten-Becken stammt auch eines aus Murga, auf welches man im Jahr 1894 während des Weinanbaus stieß: Man fand ein Skelett mit Schmuckbeigaben. Beide stammen aus dem IV-V. Jahrhundert, sind demnach ca. 1500 Jahre alt. Das Grab verberg auch noch einen außergewöhnlichen, 21,5 cm großen, schwarzen Krug. Seine Form ist vollkommen unbekannt und unter den Funden aus der Zeit der Völkerwanderung bisher noch nicht vorgekommen, weshalb die Fachliteratur bis heute ähnliche Krüge als „vom Murgauer Typ“ bezeichnet. Sowohl die unter den Schmuckstücken befindlichen Schnallen, als auch die Krüge sind im Ungarischen Nationalmuseum in Budapest zu sehen.

Das Zeitalter der Arpaden

Überreste aus der Zeit der Landannahme oder aus der frühen Arpadenzeit haben sich in Murga noch nicht gefunden, aber wer weiß schon, was sich noch verborgen hält. Aus der späten Arpadenzeit jedenfalls ist eine Erdverschanzung erhalten geblieben.

Ékköves csatok a népvándorlás korából * Mit Kunststeinen verzierte Schnallen aus der Zeit der Volkswanderung

In dem tiefen Tal, welches sich neben Murga in Richtung Felsőnána erstreckt, erhebt sich aus dem Süden in nördliche Richtung ein hoher Bergkamm, dessen nördliches Ende (dem Murgaer Tal zugewendet) in eine Erdverschanzung mündet. Die Erdburg und das System der Schutzwälle sind nichts anderes, als für was man sie heute hält: Aus der Zeit der Türkenkriege zurückgebliebene Schutzschanze und Schutzdamm. Über deren Sinn und Zweck besteht auch kein Zweifel, aber deren Erbauer waren

Kincseket rejt a murgai föld... 1800-ban vert háromkrajcáros Adamik András kertjéből * Im murgischen Boden verborgene Schätze... Im Jahr 1800 geruckte Groschen aus dem Garten von András Adamik

nicht die Türken, sondern die jeweiligen Landbesitzer von eins-zwei Dörfern aus dem 13. Jahrhundert. Von der gefährdeten, ungeschützteren südlichen Seite her finden sich drei tiefe Gräben. Auf dem Schanzenplateau – auf dem zweiten der links der von Kéty steil herunter führenden Straße befindlichen Berggipfel (Schanzberg) – stand einst ein aus Holz und Weidenruten angefertigtes und mit Schlamm verdichtetes Burggebäude.

Unter türkischer Belagerung

Seit der ausgehenden Arpadenzeit war Murga kontinuierlich bewohnt und verfügte wahrscheinlich auch über eine Kirche. Schriftlich ist aus jener Zeit nichts erhalten. Wer die Erdverschanzung anfertigte, wissen wir nicht. Wir haben nur eine Urkunde auf den Namen Marcel Morgai (anderswo: Morgay) vom 22. August 1446. Das Dorf war also Besitz der Familie Morga, die ihren Namen durch die Ortschaft erhalten hatte und ihn auch noch im 18. Jahrhundert mit „o“ schrieb. Die Familie Morga war eine der angesehensten kleinadeligen Familien des Landkreises Tolna, deren Mitglieder zu Beginn des 16. Jahrhunderts das Vizegespann des Komitats stellten. Ein Zweig der Familie floh zu Beginn der türkischen Eroberung nach Westungarn, wodurch sie zu den wenigen Grundbesitzern gehörte, die die Türkenzeit überlebten.

Gegen Ende des Jahres 1544 gab es im Komitat Tolna schon keinen ungarischen Posten mehr. Murga aber überlebte die türkische Belagerung. Während der Türkenherrschaft wurde das Gebiet des Komitats Tolna auf die Budaer Regierungsbezirke verteilt. Murga unterstand dem Bezirk Simontornya. Die Türken führten genaue Listen über die zu Steuerabgaben heranzuziehenden Untergebenen. Diesem Umstand verdanken wir unsere Kenntnis nicht nur der Namen der Landbesitzer, sondern auch der Einwohner Murgas. Im Jahr 1546 führen die Listen 27 Einwohner Murgas auf, die Abgaben entrichten mußten. Den Familiennamen läßt sich entnehmen, daß Murga ein ungarisches Dorf war: Béke (Bénye), Borbás, Csapó, Darabos, Dimitri, Hegedűs, Kecskés, Kis, Máté, Móric, Pálfi, Pap, Regenyei, Szendi, Szabó, Tód, Vitális. Die Anzahl der Aufgelisteten betrug 41 im Jahr 1552, 37 im Jahr 1565, 29 im Jahr 1570, 21 im Jahr 1580 und 20 im Jahr 1590.

Anhand der Steuerliste läßt sich auf die Zahl der Bevölkerung schließen. Nach der sog. „Kopfsteuer der Ungläubigen“ haben in Murga 1546 5, 1552 13, 1563 14, 1566 14, 1571 15, 1580 13, 1581 15, 1582 15 und 1590 18 Familien diese sog. Kopfsteuer bezahlt. Diese Angaben weisen

Murga als ein mittelgroßes Dorf aus. Seine Einwohnerzahl bewegte sich im 16. Jahrhundert um die 100 Personen. Dank der Türken wissen wir auch noch, daß im Jahr 1565 17 verheiratete und 3 unverheiratete Männer sowie 17 Jungen gezählt wurden (Frauen listete man nicht auf).

Vernichtung und Neugeburt

Über das Leben des Dorfes im 17. Jahrhundert gibt es keine Quellen. Als das Komitat 1686 von den Türken befreit wurde, waren die Dörfer gleich den anderen eroberten Gebieten entvölkert und teilweise völlig ruiniert und verwüstet. Über die herrenlos verbliebenen Besitztümer verfügte der Herrscher. Am 18. September 1702 schenkte der Palatin Herzog Pál Esterházy dem römisch-katholischen, hofreuen Baron István Jeszenszky die Dörfer Murga und Csibrák. In beiden Ortschaften lebten damals 32 Untergebene. Da diese Zahl zur Bewirtschaftung des Landes nicht ausreichte, genehmigten die Murgaer Herren die Niederlassung von 30 deutschen Landwirten. So daß im Jahre 1745 die ersten, mehrheitlich aus Hessen stammenden deutschen Siedler nach Murga kamen.

War man gewöhnlich darum bemüht, die Dörfer in religiöser Hinsicht einheitlich zu halten, so gelang dies im Falle Murgas nicht. Die konfessionelle Aufteilung der deutschen Bevölkerung Murgas blieb bis 1947 unverändert: etwa 1/3 war katholischen und 2/3 evangelischen Glaubens.

Das deutsche Murga (1745–1945)

Die angesiedelten Familien bedeuteten mindestens 200 weitere Leibeigene. Zusätzlich zu ihrer Fronarbeit und der Erbringung der damit verbundenen Abgaben mußten die Bauern Wald

Még sportos is ez a népiselet! * Auch sehr sportlich diese Volkstrachten

roden, Häuser und Schulen bauen sowie Weingärten anlegen und Obstbäume pflanzen. Durch ihre fleißige und beharrliche Arbeit machten sie das verwilderte Land erneut fruchtbar.

Im Jahre 1748 wurden in den Familien Miller, Neller, Finck, Taker und Hétz die ersten Kinder der Zugesiedelten geboren. Nur wenige Jahre später gab es bereits einen ausgesprochenen Kindersegen. Im Jahr 1754 wurden 24 Geburten ver-

Kutak és kútházak * Brunnen und Brunnenhäuser

Jellemző
murgai tornác

*
Für Murga
typischer Gang

Présház
Weinkeller

A 2000-ben átadott új önkormányzati házak egyike
Eins der im Jahr 2000 übergebenen
neuen Häuser der Selbstverwaltung

A kulturház
Kulturhaus

Szüreti bál (1955) * Winzerfest im Jahr 1955

zeichnet. Weihnachten 1755 wurden der Familie Pecker Zwillinge geboren: Anna Szabina und János.

Den offiziellen Aufzeichnungen zufolge lebten im Jahr 1767 bereits 88 Familien in Murga. Die sowohl katholischen als auch evangelischen Familien, die zu dieser Zeit dort lebten und auch 1930 noch dort ansässig waren, sind folgende: Becher, Bräutigam, Goldmann, Ikusz, Jan, Keringer, Mareth, Müller, Nagel, Neller, Novák, Puschmann, Rapp, Schmidt, Wappenschmiedt, Weidlein und Werner.

Mit der Befreiung der Leibeigenen im Jahr 1848 gehörte das damit verbundene feudale Herrschaftssystem von einem Tag auf den anderen der Vergangenheit an. Der Frondienst wurde ein für allemal abgeschafft und die befreiten Leibeigenen wurden damit selbst zu Grundbesitzern. Das Wort „Leibeigener“ selbst verschwand aus der Umgangssprache und wurde durch den Begriff des „Bauern“ ersetzt. Die Familie Jeszenszky blieb selbstverständlich weiterhin Landbesitzer in Murga – neben anderen landbesitzenden Bauern.

Die evangelischen Deutschen und ihre Kirche

Bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts unterband die Gegenreformation die „Eindringung“ protestantischer Priester sowie die Errichtung von protestantischen Kirchen. Die Murgaer Lutheraner gehörten zum römisch-katholischen Pfarrbezirk Zombas und ihre Neugeborenen wurden bis 1787 im dortigen Pfarramt aufgelistet. Das Toleranzedikt Joseph II. aus dem Jahr 1781 erlaubte

die nicht-katholische Religionsausübung. Infolgedessen durften auch die Murgaer Protestanten seit 1786 ihren Glauben frei praktizieren.

Die heute noch existierende spitztürmige Kirche Murgas wurde 1795 eingeweiht. Die kleine spätbarocke Kirche erinnert an die evangelischen Kirchenbauten südlich der Donau im ausgehenden 18. Jahrhundert. Ihr wertvollster Teil ist die 1844 bemalte Chorbaustrade. Die mit geringer Kunstfertigkeit, dafür aber mit starker Vorstellungskraft gemalten Bilder schaffen eine ganz eigene Atmosphäre. Um die Skulpturen und Abbildungen der Heiligen findet sich ein Heiligenschein, als befände man sich in einer katholischen Kirche. Auf dem dem Altar zugewandten Teil des Chores befinden sich zwei Bilder: das eine Darstellung Luthers, das andere die des Kaisers Joseph II., der den Bau der Kirche genehmigt hatte. Ebenso fügen sich die Evangelisten schön zwischen die sowohl alt- als auch neutestamentarischen Szenen. Im Hinblick auf Bemalungen von Chorbaustraden ist die Luthergestalt einzigartig im Lande. Anstelle der ursprünglichen Glocken finden sich heute zwei spätere. Die eine Glocke wurde während des I. Weltkrieges eingeschmolzen. Im Jahre 1922 beschloß man, eine neue Glocke zu installieren, zu welchem Zweck ehemalige, zu diesem Zeitpunkt in Amerika lebende Murgaer 80 Dollar spendeten. Die Aufschrift der Budapester Glockenwerke GmbH, angefertigt von H. W. Ricker lautete folgendermaßen: „Zur Ehre Gottes die evangelische Gemeinde in Murga 1923“. Die kleinere der beiden heutigen Glocken goß Károly Wagner in Szekszárd im Jahr 1908 mit der Aufschrift: "Eine feste Burg ist unser Gott".

Die evangelische Schule wurde 1885 erbaut und bestand aus einem Klassenzimmer. Am 26. Dezember 1886 wurde jener Gyula Gömbös als Kind des Lehrers Gyula Gömbös und seiner Frau Annemarie Weitzel geboren, der zwischen 1932 und 1936 Ministerpräsident Ungarns war. An der Wand des leicht beschädigten, heute noch stehenden Haus des ehemaligen Lehrers erinnerte früher eine heute verschwundene Marmortafel an die Geburt des Sohnes Murgas.

Kirche und Schule der Katholiken

Unter den Zugesiedelten befand sich auch eine beträchtliche Anzahl von Katholiken. Ursprünglich gehörte Murga zur Gemeinde Zomba, später seit 1936 zu Tevel. Wann die erste katholische Kirche in Murga selbst gebaut wurde, ist unbekannt. Die Aufzeichnungen des Pécsér Kirchenbezirkes aus dem Jahre 1820 berichten von der zu Ehren des Heiligen Martins erbauten Kirche Murgas. Als einfaches Gebäude stand sie auf dem Friedhofshügel. Sie wurde in den 40er Jahren des letzten Jahrhunderts abgerissen.

Die heutige römisch-katholische Kirche wurde zu Ehren Marias am 12. September 1941 eingeweiht. Das einschiffige und eintürmige Ziegelsteingebäude ist einfach, aber gut proportioniert. Ihre Bescheidenheit und Unvollständigkeit sind die Folge der schwierigen Umstände, unter denen die Kirche erbaut wurde, sowie des Geldmangels nach dem Zweiten Weltkrieg. Auf dem neobarocken Altarbild empfiehlt der Heilige Stephan sein Land in die Obhut Marias.

Die Urkunde eines Kirchenbesuches aus dem Jahr 1785 erwähnt die Existenz einer katholischen Kirche in Murga, die auch über einen Unterrichtsraum verfügte. Als im Jahr 1968 die evangelische Schule um ein Unterrichtszimmer erweitert wurde, wurde jener zum Kulturhaus umfunktioniert. Schlußendlich wurde sie abgerissen und an ihre Stelle das heutige Kulturhaus errichtet.

Worüber die Zahlen berichten

Auf Anweisung Joseph II. wurde zwischen 1784 und 1787 die erste richtige Volkszählung durchgeführt. Zu jener Zeit bestand Murga aus 86 Häusern, 116 Familien und 601 Einwohnern. Es gab 118 verheiratete und 192 unverheiratete, also insgesamt 310 Männer. Die Anzahl der Frauen betrug insgesamt 291. Unter den Einwohnern befanden sich keine Adligen, kein Priester und keine Würdenträger.

Im Jahre 1829 hatte Murga 742 Einwohner. Bis 1851 jedoch verringerte sich die Zahl vor allem wegen des Freiheitskampfes der Jahre 1848/49 auf 216 Katholiken, 424 Protestanten und 9 Juden. Im Jahre 1857 zählte Murga 726, 1870 707 und 1880 753 Bewohner. Von der zuletzt genannten Zahl waren 12 Ungarn und 709 Deutsche, 272 katholischen, 469 lutheranischen, 2 kalvinistischen und 10 Personen jüdischen Glaubens. Während die Anzahl der Gesamteinwohnerzahl in den darauffolgenden Jahren beständig abnahm, veränderten sich die Proportionen 40 Jahre lang nicht. Im Jahr 1920 hatte Murga 674 Bewohner. Weitere 20 Jahre später, 1941 lebten noch 638 Menschen in dem Dorf.

Der Alltag

Die Bräuche des deutschen Dorflebens und die deutschen Gewohnheiten beim Hausbau kennen wir aus den Aufzeichnungen Mátyás Bél. Im Vergleich zu den Ungarn und den Slawen „bau-

Az Országos Mezőgazdasági Kiállításon elnyert oklevél * Eine auf der Landwirtschaftsausstellung gewonnene Urkunde

A János vitéz egy 1954-es iskolai előadáson
(a főszereplő: Szücs Lajos)
Eine Schulaufführung von „János Vitéz“
aus dem Jahr 1954 (Hauptdarsteller: Lajos Szücs)

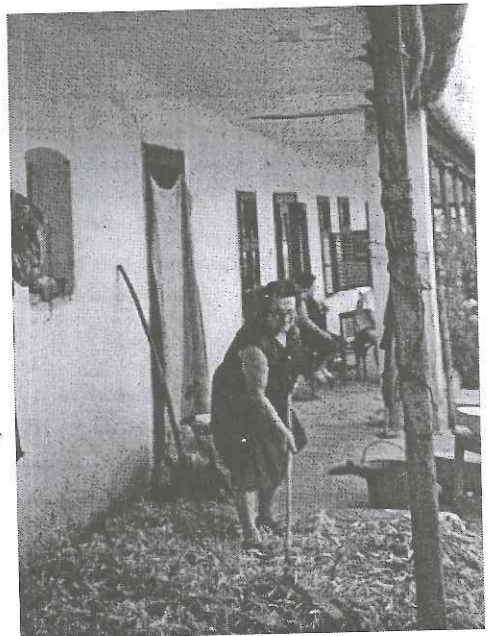
ihre eigenen Friedhöfe. Angeblich kam es in 200 Jahren nicht ein einziges Mal vor, daß ein Lutheraner ein katholisches Mädchen zur Frau genommen hatte. Die Glaubensunterschiede schlugen sich auch in der Kleidung nieder. So trugen die evangelischen Männer schwarze, die katholischen hingegen weiße Wollsocken; die Tracht der evangelischen Frauen bestand aus farbigen, glattgebügelten Oberröcken, die der Katholikinnen aus reichgerafften Faltenröcken.

Das Dorf lebte im wesentlichen von der Landwirtschaft, in erster Linie der Bearbeitung des Bodens, dem Weinbau und der Tierhaltung. Zwischen den beiden Weltkriegen beschäftigten sich acht Murgaer Bauern mit stammbuchführender Viehzucht. Ihre Zuchttiere führten sie von Zeit zur Zeit – und keineswegs ergebnislos – bei staatlichen Wettbewerben vor.

ten sie stabilere Häuser aus an der Sonne gehärteten oder gebrannten Schlammziegeln“. Häuser der Wohlhabenderen bestanden zumeist auch aus mehreren Zimmern und einer Küche. In vielen der Häuser fand man einen Ofen oder gar einen grünen Kachelofen. Der prachtvollste Einrichtungsgegenstand der Häuser der ehemaligen Leibeigenen war eine schmuckvoll bemalte Truhe, in der vielfach die Mitgift der Braut aufbewahrt wurde.

Neben den Wohnhäusern befanden sich meist Werkzeugschuppen, Pferdeställe, Korn- und Maiskammern. Von Anfang an waren die Deutschen für ihre Viehzucht und ihre Milchproduktion bekannt. Als wichtigen Arbeitsort hatte man daher den Stall direkt neben das Wohnhaus gebaut.

Auch wenn Katholiken und Protestanten sich nicht anfeindeten, so blieben sie doch auf Distanz zueinander. Sie hatten ihre eigenen Schulen, ihre eigenen Kirchen und

Babcséplés • Bohmentreschen

Die jüngste Vergangenheit und die Gegenwart

Die Jahre des Zweiten Weltkrieges zerstörten die Einheit des Dorfes. Es gab solche, die den Versprechungen der Nazis glaubten und dem Volksbund beitraten. Andere verwarfen den Nationalsozialismus und pflegten den ungarischen Nationalgedanken. Letztere organisierten sich in der von Bonyhád ausgegangenen Bewegung „Treue zur Heimat“. Am 1. Dezember 1944 wurde Murga von sowjetischen Truppen befreit.

Das Andenken der im Ersten und Zweiten Weltkrieg Gefallenen wahrte seit 1993 ein Gedenkstein, der auf Initiative der Witwe József Pákozdis aus Gemeindestiftungen im Dorf aufgestellt wurde.

Abgeschobene Deutsche, angesiedelte Ungarn

Das Ende des Krieges brachte für Murga statt des erhofften Friedens Leid und Schmerz. Als eine Form der Kollektivbestrafung begann im Januar 1946 die Aussiedlung deutscher Bevölkerungsteile. In diesem Jahr wurden 136 655 Deutsche in die amerikanische Besatzungszone Deutschland ausgesiedelt. Im Zuge der beginnenden Umsiedlung von Ungarn aus der Tschechoslowakei in den Jahren 1947/48 kam es zur Aussiedlung von weiteren 54 000 Deutschen. Diesmal wurden sie bereits in die sowjetische Besatzungszone ausgewiesen. Der größte Teil der Murgaer Deutschen wurde von zwei Aussiedlungswellen erfaßt. Am 26. August 1947 wurden mehrere Familien in den Ostteil Deutschlands gebracht. Im Mai 1948 folgte eine weitere Aussiedlungsaktion.

Das Leben in Murga änderte sich gewaltig. Das Heiligtum des Eigentums bedeutete plötzlich nichts mehr. Gleichzeitig trafen immer weitere Fremde in dem Dorf ein. 1945 kamen zunächst obdachlos gewordene Menschen aus Sióagárd, 1946 Slowaken aus Békéscsaba und schließlich zogen Ungarn aus Oberungarn in die Häuser der vertriebenen Deutschen. Das Schicksal der anderen Nationalitäten ähnelte insofern dem der Deutschen, als die nationalistische und ehrgeizige Politik ihrer Regierungen sie in die Existen-

*Felvidéki magyar család a századelőről
(a kislány néhai Szücs Lajosné, szül. Nádasi Erzsébet)
Oberungarische Familie zu Beginn des Jahrhunderts
(Das kleine Mädchen ist die verstorbene
Frau von Lajos Szücs, geb. Erzsébet Nádasi)*

zunsicherheit trieb. Die Oberungarn brachten ihren Wohlstand und ihren Kulturreichtum mit, aber auf dem Gut anderer fühlten sie sich fremd, richteten sich Jahre und jahrzehntelang nicht richtig ein, wären gerne nach Hause...

Die Hoffnung des Überlebens

Das Schicksal des Dorfes aber wurde am stärksten dadurch getroffen, daß in den 60er und 70er Jahren des 20. Jahrhunderts die wesentlichen gemeinschaftsformenden und erhaltenden Institutionen abgeschafft wurden. Der Kindergarten, der Kinderhort und die Molkerei wurden geschlossen. Am schmerzlichsten war die Schließung der Schule. Zunächst hatte man den Unterricht für die oberen, ab 1972 auch für die unteren Schulklassen eingestellt und die Kinder nach Hőgyész zur Schule geschickt. Parallel zu dem Ableben dieser Institutionen ging die Einwohnerzahl Murgas zurück: in 1949 lebten 494, in 1960 397, in 1970 291, in 1980 211 und in 1990 nur noch 136 Menschen im Dorf.

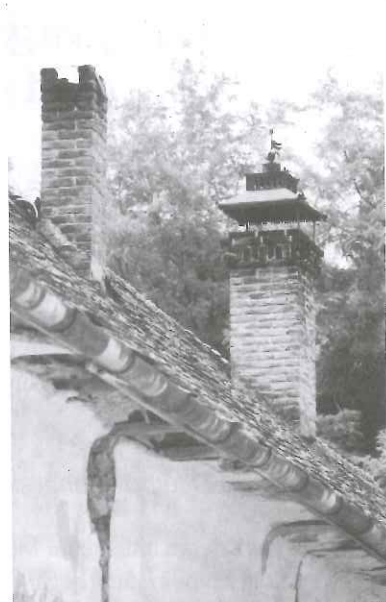
Die evangelische Gemeinde schrumpfte auf einige wenige Mitglieder. In der katholischen Kirche wird das Evangelium schon seit anderthalb Jahrhundert nicht mehr verkündet.

Ganz ohne Modernisierung ist das Dorf dennoch auch nicht geblieben: 1988 hat man Wasser-, 1999 Gasleitungen in die Häuser gelegt. In den 90er Jahren wurden zudem die bis dahin oft

matschigen Feldstraßen gepflastert. Bis 1996, unter der Ratspräsidentschaft János Jókais, wurde das imposante Kulturhaus Murgas fertiggestellt. Am 24. Mai 2000 weihte der Bürgermeister Imre Ignác drei neue Wohnungen ein, die mit Hilfe der durch einen Wettbewerb des Komitees zur Wiederherstellung der staatlichen Schatzkammer erworbenen 12 Millionen Forint errichtet wurden.

Heute, im Jahr des Millenniums, macht das Dorf den Eindruck eines Schwerkranken, der leben möchte. Von der Sozialhilfe und der Arbeitslosenunterstützung läßt sich nur ein niedriger Lebensstandard halten.

Die nationale Zusammensetzung der Einwohner Murgas bringt die Geschichte des Dorfes nachhaltig zum Ausdruck: Dort wohnen Ungarn aus Oberungarn und Siebenbürgen, einst ausgesiedelte, aber zurückgekehrte Deutsche, Zigeuner und Slowaken. Was es nicht gibt, sind nationale Feindschlichkeiten. Ihr Schicksal ist ihnen gemeinsam. Gemeinsam streiten sie für ein besseres Leben.

*Egy hajdani kovácsmester kéménydíszje
Schornsteinverzierung des früheren
Schmiedes*

Présház * Weinkeller

Irodalom * Bibliographie

- Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Corvina, Bp., 1993.
- Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. 3. kötet. Bp., 1897.
- Cserna Anna–Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajza Tolna vármegyéről. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1986. pp. 180–181.
- Daróczy Aladár: Tolna vármegye közigazgatási leírása. I. történelmi rész. Bp., 1909.
- Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.
- Die alte Heimat. Geschichte der Gemeinde Murga aus der schwäbischen Türkei, Komitat Tolna, Ungarn. Schneller Buch- und Offsetdruck Reutlingen, 1981.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. III. kötet. Pest, 1851.
- Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1974.
- K. Balog János: Tolna megye felszabadítása. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből IV. Szerk.: Puskás Attila. Szekszárd, 1972.
- Káldy-Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Bp., 1960. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 103.)
- Kiss Elemér (összeáll.): Alsódunántúl mezőgazdasága. II. kötet. Kaposvár, 1935.
- Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.
- Kőszegi Frigyes: A Dunántúl története a későbronzkorban. Bp., 1988.
- Krähling János: Evangélikus templomépítészet a Dél-Dunántúlon – egy hagyományos templomforma kialakulása a XVIII. század végén. Kandidátusi értekezés. Bp., 1993. Függelék XXXIX. Murga.
- „Mindentudó” könyv-kalauz Tolna vármegyéről. Szerk. Szilágyi János. Kaposvár, 1929.
- Magyar Országos Levéltár, P 323 – Jeszenszky család.
- Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedéki táblákkal. Pest, 1859. V. köt.
- A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. Pécsset, 1896.
- Pécs-egyházmegyei tanítói névtár 1941. Kiadja a Pécs-egyházmegyei Róm. Kat. Tanítóegyesület. Pécs, 1941.
- Pécsi egyházmegye schematizmusa. Szerk. Csigi Imre és dr. Kneip István. Pécs, 1981.
- Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. Franklin Társulat, Bp., 1934.
- Schematismus cleri dioecesis. 1895.
- Schematismus venerabilis cleri. 1820.
- Schematismus venerabilis cleri. 1824.
- Schmidt János: Német telepesek Hesszenből Tolna–Baranya–Somogyba a XVIII. század első felében. Győr, 1939.
- Szakály Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). In: Tanulmányok Tolna megye történetéből. II. Szerk.: Puskás Attila. Szekszárd, 1969.
- Szakály Ferenc: Ami Tolna megye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525. Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd, 1998.

Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyék. Bp., 1939.

Szilágyi Mihály: Az újratelepülő Tolna megye 1711–1720. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből X. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1983.

Várnagy Antal: Hőgyész. Közégtörténeti monográfia, I-II. rész. Hőgyész, 1990 és 1998.

Vitéz János: Murga történetéből. Kézirat. Ajka, 1996. 7 old.

Weidlein János: Urkunden aus der Zeit der Ansiedlung der Gemeinde Murga. In: Deutsch-ungarische Heimatsblätter. I. évf. 1929. pp. 161–165. és pp. 219–221.

Weidlein János: A murgai német nyelvjárás alaktana. Bp., 1930. (Német Philologiai Dolgozatok XLII. szerk. Petz Geon, Bleyer Jakab, Schmidt Henrik.)

Weidlein János: A tolnamegyei német telepítések. Kiadja Tolna vármegye közönsége, 1937. (Tolna vármegye múltjából 3. Szerk. Holub József.)

Wosinsky Mór: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Franklin Társulat nyomdája, Bp., 1896.

Zielbauer György: Együttélés és asszimiláció az őslakos németység, a bukovinai székelység és a felvidéki magyarok között (1945–1980). In: A Dunántúl településtörténete VIII. Szerk. Nemes István. Pécs, 1990.

Intézmények, közéleti személyek Institutionen und Behörden

Murga Község Önkormányzatának Polgármesteri Hivatala: 7176 Murga, Szabadság u. 124.
Tel.: 06-74-438-015.

Polgármester: Ignác Imre, 7176 Murga, Petőfi S. u.

Alpolgármester: Adamik András, 7176 Murga, Fő u. 21.

Képviselő-testületi tagok: Isztl Péter, ifj. Jókai János, Márcz János, Varga Terézia

Körjegyző: dr. Fábián Lászlóné, dr. Szulimán Zsuzsanna, 7174 Kéty, Petőfi S. u. 70.

Tel.: 06-74-438-022.

Orvos: dr. Fülöp József, rendel minden kedden du. a polgármesteri hivatal épületében

Gyermekorvos: dr. Farkas Klára, rendel minden hónap első csütörtökön 1/2 12-től a polgármesteri hivatal épületében

Postahivatal: 7176 Murga, Dózsa Gy. u. Tel.: 06-74-438-018.

Kocsmáros: Jókai Jánosné.

Vegyeskereskedő: Kertész Istvánné (üzemeltető: Gödrei Zoltán, Kéty)

Falusi turizmus: Fáth János, 7176 Murga, Fő u. 10. Tel.: 06-74-433-016

– Tulipán Falusi Turizmust Szervező Iroda, Danka Vilmosné, 7191 Hőgyész, Rózsavölgy u. 1.

Tel.: 06-74-488-092 Fax: 06-74-489-053

Evangélikus lelkész: Beke Mátyás, 7064 Gyöng, Petőfi S. u. Tel.: 06-74-448-013

Katolikus plébános: Simon János, 7181 Tevel, Petőfi S. u. 461. Tel.: 06-74-404-866.